

UNIVERZITA KARLOVA V PRAZE

FAKULTA SOCIÁLNÍCH VĚD

Institut sociologických studií

Anna Burianová

**Překážky v přístupu ke vzdělání
v socialistickém Československu a strategie
jejich překonávání v biografických
vyprávěních**

Bakalářská práce

Praha 2010

Autor práce: **Anna Burianová**

Vedoucí práce: **Mgr. Martin Hájek, PhD.**

Oponent práce:

Datum obhajoby:

Hodnocení:

Bibliografický záznam

BURIANOVÁ, Anna. *Překážky v přístupu ke vzdělání v socialistickém Československu a strategie jejich překonávání v biografických vyprávěních*. Praha: Univerzita Karlova v Praze, Fakulta sociálních věd, Institut sociologických studií, 2010. 67 s., 3 s. příloh. Vedoucí bakalářské práce Mgr. Martin Hájek, PhD.

Anotace

Práce se věnuje překážkám v přechodu na vyšší stupeň vzdělávání v socialistickém Československu a strategiím jejich řešení. Na rozdíl od mnoha kvantitativních výzkumů vzdělanostní mobility se zaměřuje na kvalitativní analýzu biografických rozhovorů pamětníků patřící k tehdejší inteligenci, a doplňuje tak obraz socialistického školství o rovinu osobní a kolektivní paměti. Zjišťuje, že lidé ve své paměti problémy v přístupu ke vzdělání přičítají nevyhovujícímu původu, nedostatku konexí, víře v Boha a především politickým faktorům a že dle svých líčení tyto překážky na cestě za vzděláním neřešili pouze až poté, co nastaly, ale snažili se jejich vzniku také předcházet. Při celkovém pohledu na kolektivní paměť pak můžeme vysledovat v průběhu čtyř dekad trvání socialistického režimu v Československu určitý trend. Zatímco v prvních dvou dekadách vnímali pamětníci jako překážku především svůj původ a politické faktory a řešili je post-strategiemi, v dalších dvou dekadách přičítali své problémy vedle politických faktorů i víře a nedostatku konexí a při jejich řešení uplatňovali pre-strategie.

Annotation

The thesis deals with obstacles in the transition to a higher level of education in the socialist Czechoslovakia and with strategies of their solution. Unlike many quantitative studies of educational mobility, this thesis focuses on the qualitative analysis of biographical interviews with eyewitnesses belonging to the former intelligence, and thus it complements the image of socialist education with the layer of personal and collective memory. The thesis finds that people in their memories connect difficulties in accessing education with an inconvenient origin, lack of connections, faith in God and in particular with various political factors. It also concludes that according to life stories of these people they didn't solve these obstacles only subsequently, i. e. after they occurred, but they also tried to prevent them. On the whole

there is a clear tendency in the course of the four decades of the socialist Czechoslovak regime. In the 1950s and 1960s the interviewees considered their origin and political factors as the biggest obstacle and used post-strategies as a solution, whereas in the 1970s and 1980s they saw the origin of their difficulties primarily in political factors, faith and lack of connections and they employed pre-strategies in order to resolve them.

Klíčová slova

Československo, socialismus, školství, biografické vyprávění, kolektivní paměť, přístup ke vzdělání, přechod na vyšší stupeň vzdělání, překážka v přístupu ke vzdělání, strategie řešení.

Keywords

Czechoslovakia, socialism, education, biographical interview, collective memory, access to education, transition to a higher level of education, obstacles in accessing education, strategy of solution.

Prohlášení

1. Prohlašuji, že jsem předkládanou práci zpracovala samostatně a použila jen uvedené prameny a literaturu.
2. Souhlasím s tím, aby práce byla zpřístupněna veřejnosti pro účely výzkumu a studia.

V Praze dne

Anna Burianová

Poděkování

Na tomto místě bych ráda poděkovala Mgr. Martinu Hájkovi, PhD., za nekonečně trpělivé vedení správným směrem a cenné rady, bez nichž by tato práce nevznikla. Můj velký dík patří také mým nejbližším za jejich důvěru a podporu.

Tato práce vznikla v rámci řešení výzkumného grantu Instituce v životních příbězích. Víceúrovňová srovnávací analýza biografických vyprávění tří skupin aktérů české společnosti 2. poloviny 20. století (GA ČR P404/10/0790).

Obsah

Úvod	11
1. Školství a vzdělávání v Československu	13
1.1 <i>Demokratizace školství</i>	13
1.1.1 Jednotná státní škola a expanze vzdělávacího systému	14
1.1.2 Kvóty (nejen) podle třídního rozložení společnosti	15
1.2 <i>Ideologizace vzdělávání a školství</i>	16
1.3 <i>Politizace školství a přístupu ke vzdělávání</i>	17
1.4 <i>Plánování a polytechnizace vzdělávání</i>	19
1.5 <i>Růst vzdělanosti žen a pohlavně-genderová segregace vzdělávacích oborů</i>	20
1.6 <i>Shrnutí</i>	20
2. Cíl práce a výzkumné otázky	22
3. Biografická vyprávění jako zaujatý svědek minulosti	24
3.1 <i>Biografické narativní rozhovory a problematika selekce paměti</i>	24
3.2 <i>Biografická vyprávění a kolektivní paměť</i>	25
3.3 <i>Forma biografického narativního rozhovoru životopisných vyprávění</i>	26
3.4 <i>Životopisná vyprávění jako konstrukt a jeho narátoři</i>	27
4. Výzkum	28
4.1 <i>Data</i>	28
4.2 <i>Metodologie</i>	29
4.3 <i>Analýza dat a zjištění</i>	29
4.3.1 <i>Ličené příčiny problémů</i>	30
4.3.1.1 <i>Nevhodný původ</i>	30
4.3.1.2 <i>Politické aspekty problémů</i>	32
4.3.1.3 <i>Nedostatek konexí</i>	36
4.3.1.4 <i>Víra</i>	37
4.3.2 <i>Ličené strategie překonávání problémů</i>	38
4.3.2.1 <i>Předcházení problémům</i>	38
4.3.2.2 <i>Strategie uplatňované v průběhu přijímacího řízení</i>	43
4.3.2.3 <i>Strategie uplatňované po nepřijetí</i>	44
4.3.3 <i>Vazby mezi příčinami problémů a strategiemi jejich řešení</i>	49
4.3.4 <i>Shrnutí zjištění</i>	54
5. Interpretace, diskuse	55
Závěr	58
Použitá literatura	60
Seznam příloh	64
Přílohy	64

PROJEKT BAKALÁŘSKÉ PRÁCE

Anna Burianová

Fakulta sociálních věd

Sociologie a sociální politika

Předběžný název práce:

Vzdělání a instituce školy s ohledem na gender v biografických vyprávěních pamětníků

Kontext práce:

Gender je jedním z nejdůležitějších konceptů sociálně-vědního bádání posledních desetiletí. Jedná se o společností vytvořený sociální konstrukt, kdy přisuzujeme kategoriím pohlaví (muž versus žena) rozdíly v chování, smýšlení, očekávání, postojích i ideálech. Žít náš život a nahlížet na společnost a její instituce skrze optiku genderu si osvojujeme v průběhu socializace. Takovému pohledu založenému na kulturně vytvořených rozdílech mezi pohlavími podléhá samozřejmě i oblast vzdělávání, vzdělání a instituce školy, které tvoří jednu z nejvýznamnějších složek sociálního života každého jedince, stejně jako celé společnosti.

Námět práce:

Ve své práci se pokusím sledovat, jak je na oblast vzdělání a instituci školy nahlíženo v biografických vyprávěních, tedy skrze subjektivní líčení minulosti, a to právě s ohledem na gender. Předmětem mého výzkumu budou biografická vyprávění žen (s dalším rozdělením na příslušnice dělnických profesí a inteligence) a mužů (s dalším rozdělením na příslušníky dělnických profesí a inteligence), kteří své dospívání prožili v období socialismu, kdy se problematika školství a vzdělávání podřizovala zájmům komunistické strany.

Cílem práce bude na základě komparace vyprávění žen a mužů zjistit, jak genderově odlišené skupiny samy představují své vzdělávání v životopisných rozhovorech, jaké významy mu přisuzují, s jakými kontexty a sociálními aktéry jej spojují, a tím se případně pokusím také ověřit zavedené genderové rozdíly v oblasti vzdělání.

Metoda zpracování

Data: soubor 112 biografických vyprávění ze sbírky Biografie příslušníků dělnických profesí a inteligence, kterou sestavilo Centrum orální historie Ústavu pro soudobé dějiny AV ČR. Soubor rozdělím do čtyř skupin vymezených genderem a vzděláním na 30 životopisných vyprávění dělníků, 25 životopisných vyprávění dělnic, 37 životopisných vyprávění příslušníků inteligence a 20 životopisných vyprávění příslušnic inteligence.

Metoda: Na základě kvalitativní textové analýzy několika biografických vyprávění se zaměřením na oblast vzdělání a instituci školy a na základě následné kvantitativní analýzy všech biografických vyprávění s ohledem na frekvenci slov vztahujících se k oblasti vzdělání a školy sestavím pro každou ze čtyř vymezených skupin jakýsi slovník padesáti nejfrekventovanějších slov, která nesou vlastní význam a souvisí s oblastí vzdělání a institucí školy. Dále využiji kvantitativní textovou analýzu, která se zaměří na blízkost nejfrekventovanějších klíčových slov v textu, a vytvořím tak pro každou mnou definovanou skupinu mapu slov, která bude zobrazovat vzájemné vzdálenosti mezi slovy. Z komparace vzájemného postavení slov mezi skupinami budu usuzovat na genderovou strukturu problematiky vzdělání a instituce školy v biografických vyprávěních.

Předběžná struktura práce

1. Vymezení oblasti genderu, vymezení vzdělání s ohledem na gender a vymezení problematiky vzdělání za socialismu, také v souvislosti s genderem – na základě odborné literatury
2. Popis metody a postupu práce ve výzkumu
3. Prezentace zjištění ohledně líčení životních zkušeností a vnímání vzdělání a školy v období socialismu a komparace zjištění mezi skupinami ženy – dělnice X muži – dělníci a ženy – příslušnice inteligence X muži – příslušníci inteligence
4. Vyvození závěrů, shrnutí práce

Harmonogram

Do konce listopadu 2009	analýza dat
Do poloviny ledna 2010	načítání literatury
Leden, únor 2010	interpretace dat

Březen 2010	psaní práce
1. dubna 2010	první verze práce
20. dubna 2010	druhá verze práce
15. května 2010	finální verze práce

Orientační seznam literatury

ALAN, J. Společnost, vzdělání, jedinec: kapitoly se sociologie vzdělání. Praha: Svoboda, 1994.

KREIDL, M. Cesty ke vzdělání: vzdělanostní dráhy a vzdělanostní nerovnosti v socialismu. Plzeň: Západočeská univerzita v Plzni, 2008.

KREIDL, M. Vzdělanostní nerovnosti v Československu v letech 1948–1989. Praha: 2003.

MATĚJŮ, P.; TUČEK, M.; RETZLER, L. Rodina '89: zdroje vzdělanostních nerovností: úvodní studie a hlavní výsledky z první vlny šetření. Praha: Československá akademie věd, 1991.

MATĚJŮ, P.; ŘEHÁKOVÁ, B. Rodina '89: úloha mentálních schopností a osicálního původu ve formování vzdělanostních aspirací. Praha: Sociologický ústav ČSAV, 1992.

HAMPLOVÁ, D; RYCHTAŘÍKOVÁ, J.; PIKÁLKOVÁ, S. České ženy: vzdělání, partnerství, reprodukce a rodina. Praha: Sociologický ústav AV ČR, 2003.

VANĚK, M. et al. Orální historie. Metodické a technické postupy (skriptum). Olomouc, 2003.

PERKS, R. ; THOMPSON, A. (ed.): The Oral History Reader. London and New York, 1998.

VANĚK, M.: Orální historie ve výzkumu soudobých dějin. Praha, 2004.

BERNARD, H. R. , G. W. RYAN.: „Text Analysis. Qualitative and Quantitative Methods.“ in H. R. Bernard (ed.) : Handbook of Research Methods in Cultural Anthropology. Zalnut Creek: AltaMira, 1998.

HÁJEK, M.; HÁJEK, Z. *COOA – Software pro analýzu spoluvýskytu slov v textu*. Fakulta sociálních věd, Karlova Univerzita v Praze : Fakulta sociálních věd, Karlova Univerzita v Praze, 2009.

Jméno konzultanta a jeho písemný souhlas se spoluprací

Mgr. Martin Hájek, PhD.

Úvod

Revoluční rok 1948 znamenal pro tehdejší Československo zásadní změnu politických poměrů a obrat směrem k realizaci politiky zakotvené v komunistickém smýšlení. Následující čtyři dekády vlády Komunistické strany Československa (užívám zde také zkratky KSČ) proto představují významnou kapitolu našich dějin, ve které došlo k celkové proměně československé společnosti, vyplývající ze snahy implementovat zcela nový řád do téměř všech složek každodenního života zdejších obyvatel.

Po pádu režimu v roce 1989 se československá společnost vydává na cestu opačnou, založenou na demokratickém politickém zřízení s kapitalistickou ekonomikou. Ruku v ruce s transformací země jde ale téměř hned od začátku nového dějinného období také snaha o zmapování a reflexi čtyřiceti let minulých, tak výrazně odlišných od předcházejícího vývoje Československa. Vědci začínají bádát v archivech, snaží se postihnout výrazné dějinné momenty i způsoby, kterým socialistický režim fungoval, hledají odpovědi na otázky, jaká československá společnost v období budování socialismu vlastně byla, jak se vyvíjela a proč právě tímto způsobem, z jakých důvodů došlo k jejímu zániku, popřípadě proč k jejímu zániku došlo tak pozdě (např. Možný, 1991).

Snaha o poznání a pochopení naší socialistické minulosti a konsekvencí z ní plynoucích pro společnost současnou, demokratickou pokračuje až do dnešní doby a bude pokračovat jistě i nadále. S postupem času a vývojem trendů ve vědě jsme si uvědomili, že hodna zkoumání není jen československá společnost jako celek a systém jejího fungování, ale i její členové, konkrétní lidé, jejich životy a jejich nazírání socialistické éry, a že zdroje, ze kterých můžeme naše poznání čerpat, jsou daleko širší a pestřejší než demografická a kvantitativní data či archivní dokumenty.

Na takovýto způsob bádání, který se u nás počátkem 90. let 20. století objevoval jen ojediněle (projekt SAMISEBE: Konopásek (ed.), 1999), se od roku 1996 zaměřují i historikové z Centra orální historie Ústavu pro soudobé dějiny AV ČR. Ve svém posledním projektu využívajícím životopisná vyprávění *Průzkum české společnosti v období tzv. normalizace: Biografická vyprávění příslušníků dělnických profesí a inteligence* z let 2006–2008 si kladli za cíl „zkoumání mentality a proměny názorů a postojů dvou již nikoli polaritních vrstev společnosti, tj. příslušníků dělnických profesí

a inteligence, k normalizačnímu režimu a vývoji po roce 1989“ prostřednictvím životopisných vyprávění zaměřených na „každodenní život a chování zástupců obou uvedených skupin, na objasnění motivů jejich jednání“ (Vaněk (ed.), 2009, s. 16).

Orální historie jako zdroj poznání zaujala také mě, a rozhodla jsem se proto biografické rozhovory z projektu *Průzkum české společnosti v období tzv. normalizace: Biografická vyprávění příslušníků dělnických profesí a inteligence* využít pro svou bakalářskou práci zaměřenou na vzdělání.

Instituce školy a vzdělání vůbec představují jednu z nejvýznamnějších období života a socializace každého jedince v naší společnosti. Nejinak tomu bylo i v době vlády socialistického režimu v tehdejší Československu. Původním záměrem mé bakalářské práce bylo sledovat, jak v životopisných vyprávěních sesbíraných v projektu *Průzkum české společnosti v období tzv. normalizace: Biografická vyprávění příslušníků dělnických profesí a inteligence* vykreslují a nahlízejí své vzdělávání a instituci školy lidé, kteří prožili svá školní léta v československém socialismu. Na základě kvalitativní i kvantitativní analýzy dat jsem chtěla z tohoto hlediska srovnávat vyprávění žen a mužů, tedy jak genderově odlišené skupiny samy představují své vzdělávání a instituci školy. V průběhu prvotního pročítání životopisných rozhovorů mě ale výrazně v oblasti vzdělání a školství zaujalo téma odlišné: Narátoři často mluvili o problémech spojených s přechodem na vyšší (sekundární a terciární) stupeň vzdělávání a způsobech, kterými se snažili problémy vyřešit. Jejich vyprávění byla velice různorodá a odlišná, přesto jsem nabyla dojmu, že se navzájem doplňují a v konečném pohledu vlastně vytváří jeden komplexní „obraz“, kolektivní paměť. Tento rozostřený „obraz“ mi přišel natolik zajímavý, že jsem se rozhodla poznat jej lépe a učinit tématem své bakalářské práce.

V práci nejprve popíši podobu a vývoj československého socialistického školství tak, jak jej líčí historikové a sociologové, kteří se tímto tématem zabývali, a následně si stanovím cíle své práce a výzkumné otázky. Dále se pokusím nastínit problematiku biografických vyprávění jako zdroje specifických dat, jejichž charakter musíme mít neustále na zřeteli. V následující kapitole se zaměřím na svůj výzkum, představím data, způsob, jakým jsem s nimi pracovala, a zjištění, ke kterým jsem došla. Poté bude mou snahou zjištění interpretovat a podrobit diskusi. V závěru shrnu výsledky, ke kterým jsem došla, a pokusím se je zasadit do širšího kontextu.

1. Školství a vzdělávání v Československu

Komunistická strana Československa, která se chopila vlády nad poválečným Československem po politickém převratu v únoru roku 1948, za svůj hlavní úkol považovala nastolení nového politického a sociálního řádu společnosti – socialismu. Za jeden ze základních kamenů úspěšného vybudování socialismu v naší zemi označily vládnoucí elity také výchovu a vzdělávání mladé generace a oblast školství obecně, neboť jejich prvořadým cílem se stala „všestranně a harmonicky rozvinutá osobnost socialistického člověka jako jeden z předpokladů perspektivního rozvoje naší socialistické společnosti“ (Franc, 1983, s. 6). A tak v duchu centrálně řízeného a plánovitého charakteru socialismu se komunistická vláda rozhodla pro významnou přestavbu československého školství, která by vedla k úspěšnému rozvoji nových hodnot.

Československá vzdělávací soustava neprošla proměnami jen bezprostředně po politickém převratu v roce 1948, komunistická strana její podobu měnila během své čtyřicetileté vlády ještě mnohokrát (např. Somr et al., 1987, s. 301–314). Přesto se domnívám, že lze pojmenovat a popsat základní rysy, které jsou pro československé socialistické školství a vzdělávání charakteristické.

1.1 Democratizace školství

Komunistická strana kritizovala v oblasti vzdělávání kapitalistické společnosti zejména kvůli nedodržování práva každého jedince na vzdělání. Poukazovala, že přístup ke vzdělání se v těchto zemích nezakládá na principu rovnosti, neboť za univerzální kritérium selekce v přístupu ke vzdělání je zde považován stupeň výkonnosti dítěte, který ovšem (mimo jiné) také pramení ze sociálního prostředí, ve kterém dítě vyrůstá. Děti z vyšších společenských tříd jejich sociální prostředí motivuje k zájmu o poznávání a pozitivně působí na rozvoj jejich intelektových schopností i na jejich postoj ke škole. Oproti dětem z nižších sociálních tříd jsou tedy privilegované (Alan, 1973, s. 35–44).

Dřívější školský systém považovala komunistická strana za elitářský i z hlediska hospodářských poměrů, ze kterých dítě pocházelo. Děti z nižších tříd znevýhodňovalo,

že studium bylo spojené s finančními náklady, které si často nemohly jejich rodiny dovolit zaplatit (Morkeš, 2002, 53–54).

Komunistická vláda proto za svůj hlavní cíl v oblasti vzdělávání označila eliminaci nerovností v přístupu ke vzdělání založených na sociálním původu a hospodářských poměrech rodiny. Jako politiku, která rovnost ve vzdělání zajistí, zvolila reformu k jednotné státní škole spolu s expanzí vzdělávacího systému a zavedení kvót podle třídního (a jiného) rozložení společnosti (Matějů, 1991; Hanley, 2001).

1.1.1 Jednotná státní škola a expanze vzdělávacího systému

Uzákoněním jednotné školy reagovala komunistická vláda zejména na různorodost v organizaci druhého stupně školní výchovy, která dříve znemožňovala žákům obecných a měšťanských škol pokračovat v cestě za vyšším vzděláním, protože vzdělání, které jim tyto školy poskytovaly, mělo výrazně nižší kvalitu než vzdělání na reálkách a nižších gymnáziích.

Zákon sjednotil školy druhého stupně, vytvořil systém jednotné školské soustavy počínající institucionální předškolní výchovou od tří let, zavedl povinnou devítiletou školní docházku (dříve byla pouze osmiletá), která vychovávala děti všech společenských tříd až do 15 let jejich věku společně. Školy se staly výlučně státními zařízeními (byly zrušeny školy církevní a soukromé), kde se vzdělávání na všech stupních poskytovalo bezplatně. Zřízeno bylo také velké množství ubytovacích kapacit pro studenty (Somr, 1987, s. 302–303; Simonová, 2008, s. 429; Matyáš et al., 2009, s. 184–185).

Jak silná expanze vzdělávacího systému, tedy navýšení počtu studijních míst v sekundárním a terciárním vzdělávání, proběhla, nejlépe ukazuje Hanley (2001, s. 28–29) při srovnávání stavů před a po roce 1948:

Před rokem 1948 jen zhruba jedna čtvrtina žáků, kteří ukončili základní vzdělání, nastoupila ke studiu na akademických středních školách. Většina z nich studovala na technických středních školách, jen menšina na gymnáziích. Z absolventů těchto středních škol pokračovalo ve vysokoškolském studiu jen 8 %.

Po roce 1948 se do studijních osnov mnoha odborných škol včlenily i všeobecné předměty tak, aby jejich žáci mohli dosáhnout maturity a měli možnost ucházet se

o studium na vysoké škole. Zvýšil se ale i počet studijních míst na technických středních školách a gymnáziích. Na střední školy akademického typu nastupovalo v prvních dvaceti letech komunistické vlády až 40 % populace ve věku obvyklém pro sekundární vzdělávání a na vysoké školy 11,6 % věkově odpovídající populace. Po roce 1968 začalo na technických středních školách a gymnáziích studovat 45,6 % a na vysokých školách 15,5 % věkově vhodné populace. Největší expanze studijních míst tedy proběhla na středních školách, a to v období ohraničeném léty 1948–1968.

Navíc komunistická strana uzákonila další formu vzdělávání – zařízení pro výchovu a vzdělávání dospělých, která vedla k dalšímu rozšíření vzdělávacího systému. Výchova a vzdělávání dospělých se odehrávaly v oblasti školské, podnikové a mimoškolské. V oblasti školské se pracující vzdělávali studiem na středních i vysokých školách, pomaturitním i postgraduálním studiem, a to ve formě večerního, dálkového či externího studia (Franc, 1983, s. 25; Urbášek, 2008, s. 27). Podíl mimořádných studentů rostl velmi rychle, na vysokých školách dosáhl již v polovině padesátých let zhruba 31 % celkového počtu vysokoškolských studentů (Urbášek, 2008, s. 27).

1.1.2 Kvóty (nejen) podle třídního rozložení společnosti

Eliminace nerovného přístupu ke vzdělání na základě původu se komunistická strana snažila docílit prostřednictvím stanovení striktních kvót pro střední a vysoké školy podle třídního rozložení společnosti. Zavedení kvót představovalo snahu „o takové zastoupení potomků dělnických a rolnických rodin [...], které by odpovídalo jejich relativnímu podílu ve společenské sociální struktuře. Základní metodou těchto snah se stala pozitivní diskriminace uchazečů [...] z dělnických a družstevně rolnických rodin, prováděná společně s diskriminací negativní vůči dětem pocházejícím z jiných sociálních skupin. Mocenské centrum tak pomocí administrativně politických metod výrazně usilovalo o podporu vzdělanostní mobility z doposud vzdělanostně nefavorizovaných sociálních skupin, a naopak zanedbávalo vzdělanostní autoreprodukci“ (Urbášek, 2008, s. 39). Na středních a vysokých školách tak mělo být rezervováno 50 % studijních míst zájemcům z dělnických rodin, přičemž podíl dělnické třídy na celkovém obyvatelstvu Československa se pohyboval např. od poloviny 40. let do konce 60. let 20. století mezi 63–58 % (Hanley, 2001, s. 25; Urbášek, 2008, s. 40).

Komunistická strana kvóty nestanovovala jen podle třídního rozvrstvení společnosti, ale také s ohledem na pohlaví či místo bydliště (venkov versus město) (Matějů, 1991). Podle Kreidla (Kreidl, 2001) tak z expandujícího systému školství a zavedení kvót profitovaly nejvíce studentky z venkova.

Vlivem důrazu na pozitivní diskriminaci dětí s nižším sociálním původem se při posuzování zájemce o další studium dbalo na tzv. správný třídní původ. Dávala se tedy přednost dětem z dělnických a zemědělských rodin, ne však z rodin bývalých živnostníků, zemědělských rodin bývalých statkářů, soukromých majitelů několika hektarů půdy, kteří nechtěli vstoupit do jednotných zemědělských družstev, a z rodin inteligence (Matyáš et al., 2009, s. 200).

Sociální původ dětí se zaznamenával do jejich posudků, které pro každého žáka zvlášť vypracovával jeho třídní učitel ze základní, případně střední školy. Posudky se staly součástí tzv. komplexního hodnocení uchazeče, které představovalo rozhodující kritérium pro přijetí. Komplexní hodnocení obsahovalo také např. posouzení nadání, schopností a vědomostí uchazeče, jeho morálně-politický profil či předpoklady pro zvolené studium (Jareš, 2009, s. 38–39).

Pro účely statistik se sociální původ žáků určoval podle původního zaměstnání otce, od poloviny šedesátých let podle aktuálního povolání otce (Urbášek, 2008, s. 38).

1.2 Ideologizace vzdělávání a školství

Vládnoucí strana kladla v průběhu budování socialismu velký důraz na komunistickou ideologii, jí vysvětlovala své jednání, veškerá rozhodnutí i téměř všechno společenské dění. Významná byla i orientace na Sovětský svaz jako vzor v budování socialistického řádu. Ideologie proto samozřejmě – jak už jsme naznačili výše – prostoupila i jeden ze základních kamenů socialistické společnosti – školství a vzdělávání. Předsednictvo ÚV KSČ ve svém usnesení z 28. května 1951 uvedlo, že „socialistická škola musí z dorůstajícího pokolení vychovávat lidi oddané dělnické třídě, komunistické straně, budovatele socialismu s internacionálním cítěním a s hlubokým vnitřním vztahem k Sovětskému svazu“ (Somr et al., 1987, s. 306).

Ideologie a sovětizace se promítly do veškerých organizačních principů, metod i obsahů výuky a Komunistická strana tuto skutečnost i mnohokrát jasně formulovala ve

svých školských zákonech a usneseníh (Mokres, 2002). Tak školy oslavovaly např. 1. máje, VŘSR, měsíc československého-sovětského přátelství, besedovaly s významným člověkem z KSČ či organizovaly soutěž O zemi, kde zítra již znamená včera. Učitelé museli zaměřovat diktáty, pravopisná cvičení, básně nebo větné rozborů k Velkému říjnu a jiným významným historickým událostem (Ludvíková, 2006).

Ideologický charakter socialismu působil zejména na vysoké školy, neboť absolventi vysokých škol se měli stát uvědomělou oporou socialistického zřízení. Výchova a vzdělávání zde byly založeny na dialektickém a historickém materialismu, marxismu-leninismu. Marxismus-leninismus představoval také metodologický základ veškerého vědeckého bádání (zejména společenskovědních oborů). Vědecké snahy nevyházející z principů marxismu-leninismu se pokládaly za „povýšené elitářství“, či „planý akademismus“ (Urbášek, 2008, s. 86–90).

Za účelem ideologického formování inteligence zřídilo ministerstvo školství již po roce 1948 první kurzy marxismu-leninismu, začátkem 70. let 20. století pak sedmnáct ústavů marxismu-leninismu. Výuka marxismu-leninismu se skládala z marxisticko-leninské filozofie, politické ekonomie, dějin KSČ a mezinárodního dělnického hnutí i z tzv. vědeckého komunismu. Tyto čtyři směry marxismu-leninismu do velké míry substituovaly standardní humanitní obory – filozofii, ekonomii, politologii, soudobé dějiny nebo sociologii (Connelly, 2008, s. 331–340; Urbášek, 2008, s. 77).

1.3 Politizace školství a přístupu ke vzdělávání

Všudypřítomná ideologie ve vzdělávání velmi úzce souvisí s celkovou politizací školství a vzdělávání. Vůdci Komunistické strany se totiž domnívali, že ideologickou komunistickou výchovou vytvoří, případně posílí v žácích a studentech pozitivní postoj k tehdejšímu politickému řádu (Connelly, 2008, s. 20).

Prostřednictvím přístupu k vyššímu vzdělání si vládnoucí strana chtěla rychle vyškolit novou inteligenci, pocházející ovšem z řad pracujících (tím by byla zajištěna ideová kontinuita), která by se chopila důležitých funkcí v oblasti hospodářství i veřejného života (Morkes, 2002, s. 57). Za tímto účelem uzákonila vládnoucí elita formu mimořádného studia při zaměstnání na středních a vysokých školách (viz

kapitola 2.1.1 Jednotná státní škola a expanze vzdělávacího systému) určenou přednostně pro vybrané kádry – pracující s pozitivním postojem k tehdejšímu politickému řádu (Morkes, 2002, s. 61).

Politický profil jedince, tedy jaký vztah měl jedinec i jeho rodina k vládnoucí elitě, hrál ostatně velmi významnou roli v možnostech přístupu ke vzdělání a vzdělanostní mobilitě. „Ke [...] studiu byli přijímáni přednostně ti uchazeči, kteří souhlasili (či alespoň deklarovali souhlas) s politikou tehdejšího režimu a výhledově tak zajišťovali jeho kontinuitu. Naopak studium bylo často znemožňováno těm, kteří představovali jeho [tj. režimu] potenciální ohrožení“ (Jareš, 2009, s. 37). Z těchto důvodů také uskutečňovaly vládnoucí elity politické čistky na středních (personální čistky) a vysokých (personální čistky a také čistky v řadách studentů) školách, zejména po událostech let 1948 a 1968 (Urbášek, 2008, s. 14, 69).

Dokonce i samotný proces posuzování uchazeče o studium na základě jeho tzv. komplexního hodnocení, které obsahovalo i záznam o politickém postoji, se odehrával v politicky sestavených a zainteresovaných komisích: „Okresní výbor Komunistické strany Československa schvaloval při školách komise složené z ředitelů škol, ze zástupců učitelů, ze zástupců místní i okresní státní správy, tj. místních národních výborů a okresního národního výboru, a ze zástupců Československého svazu mládeže a ROH (aby se dělnická třída sama podílela na výběru budoucí inteligence). Tyto komise při jednotlivých školách vypracovávaly seznamy s doporučeními či nedoporučeními pro jednotlivé uchazeče o studium. Tyto dynamy schvalovala okresní komise sestavovaná podle podobného klíče jako jednotlivé komise při školách. Poslední schvalovací instancí byl pak OV KSČ [...], a to jeho nejvyšší složka – předsednictvo“ (Matyáš et al., 2009, s. 201).

Snaha komunistické strany o politickou kontrolu veškerého školství se promítla i do jejích dalších opatření. Na základních školách zakládala pionýrské organizace, na středních a vysokých školách zase Československý svaz mládeže (po roce 1968 Socialistický svaz mládeže). Ty měly za úkol zastřešovat všechny volnočasové aktivity mládeže (Matyáš et al., 2009, s. 192–193). Členství v těchto organizacích společnost obecně akceptovala, neboť společensko-politická angažovanost byla dalším kritériem, které se bralo v potaz při přijímacích zkouškách na další vzdělávací stupeň (Urbášek, 2008, s. 199).

Komunistická strana kontrolovala chod vysokých škol do té míry, že jednotlivé fakulty měly dokonce své vlastní fakultní organizace KSČ, které při jednáních s výše

postavenými fakultními orgány zastupoval fakultní či celozávodní výbor KSČ. Tyto základní organizace komunistické strany kontrolovaly na fakultách realizaci a plnění plánů vzniklých v nejvyšších patrech stranické hierarchie (Connelly, 2008, s. 119; Volná, 2009, s. 18–30).

1.4 Plánování a polytechnizace vzdělávání

Socialismus se vyznačoval centrálním plánováním celého národního hospodářství. Oblast školství je s národním hospodářstvím propojena velmi úzce, a tak se komunističtí plánovači detailně zaměřovali i na ni.

Vznikaly plány, které určovaly, kolik studentů bude moci studovat, kolik studentů danou školu absolvuje, jaké obory a specializace bude možno studovat, aby došlo k provázání potřeb hospodářství s produkcí škol. Protože se československé socialistické hospodářství orientovalo na těžký průmysl, vyzdvihovaly se polytechnický význam výchovy a vazba na výkon konkrétního praktického povolání, rostl význam technických a učebních oborů. Do kurikul středních škol všeobecného zaměření se začleňoval předmět základy výroby (Alan, 1974, s. 37; Simonová, 2008, s. 43; Urbášek, 2008, s. 41, 113).

Plánování se opět nejvíce odrazilo na průběhu vysokoškolského studia. V socialistickém vzdělávacím systému vysokých škol začaly převažovat úzké specializace a úzké specializované instituce a pomalu se upouštělo od vzdělávání odborníků neužitečných pro socialistickou ekonomiku (Connelly, 2008, s. 108). Dosavadní nestrukturované vysokoškolské studium se proměnilo ve studium podle pevně stanoveného rozvrhu. Studenti si nemohli vybírat volitelné předměty a naopak jim přibýly kurzy vojenského výcviku, tělocviku a marxismu-leninismu. Komunistická strana plánovala také rozmisťování absolventů vysokých a výběrových škol. Ti po ukončení studia dostali od ministerstva školství tzv. umístěnku, která jim jasně stanovila, kam mají nastoupit do zaměstnání. Pokud tak neučinili, hrozilo jim i nebezpečí soudního postihu (Morkes, 2002, s. 59; Connelly, 2008, s. 109).

1.5 Růst vzdělanosti žen a pohlavně-genderová segregace vzdělávacích oborů

Budování socialismu v Československu se vyznačovalo také důrazem na ženskou emancipaci, projevující se zejména nástupem žen do zaměstnání, které do značné míry reagovalo na nedostatek nových pracovních sil potřebných pro plánovaný rozvoj socialistického hospodářství. Rostoucí emancipace a zaměstnanost žen se promítly následně do oblasti vzdělávání – zvyšovala se také vzdělanostní a kvalifikační úroveň žen. Tomu dopomohla již zmíněná demokratizace školy, která zvýšila počet studijních míst a pozitivně diskriminovala ženy zavedením kvót stanovujících podíl žen na jednotlivých stupních vzdělání. Tak tvořily ženy kolem roku 1970 až 60 % žáků středních škol a přes 40 % studentů terciárního vzdělávání (Wolchik, 1979, s. 585; Vodochodský, 2007).

Růst účasti žen na vzdělávání se projevil ve specifické pohlavně-genderové struktuře vzdělávacích oborů sekundárního vzdělávání. V oblasti učňovských a středních škol došlo k výrazné feminizaci některých vzdělávacích oborů (např. textilu a oděvnictví, farmaceutických věd, zdravotnictví, ekonomie, organizace a obchodu, právních věd, knihovnictví, filologie, pedagogiky, učitelství), do některých oborů naopak pronikly ženy jen ve velmi malé míře (např. do fyzikálně matematických věd, hornictví a hornické geologie, hutnictví, elektrotechniky, zpracování dřeva, stavebnictví, zemědělství a lesního hospodářství, vojenských věd). Mezi vzdělávacími obory tak nastala pohlavně-genderová selekce, a to i přes všechna opatření komunistické strany zaměřená na rovnost pohlaví. Pohlavní segregace zasáhla také vysoké školství, oproti středním školám a učilištím však nebyla tak výrazná a náhlá, ale spíše postupná. (Hájek, 1997, s. 5–29).

1.6 Shrnutí

Školství a vzdělávání tvořilo jeden ze základních prostředků budování socialismu na území Československa v letech 1948–1989. V tomto období se vládnoucí strana zasadila o expanzi vzdělávacího systému a zároveň se pokoušela pozitivní

diskriminací dětí dělnického, rolnického, vesnického původu nebo děvčat eliminovat nerovnosti ve vzdělanostní mobilitě. Školství využívala také jako prostředek prosazování moci a myšlenek KSČ, což vedlo k jeho ideologizaci a politizaci přístupu ke vzdělání. Socialistické školství a vzdělávání se dále vyznačovalo svým plánovitým charakterem, polytechnizací a pohlavně-genderovou segregací některých vzdělávacích oborů.

2. Cíl práce a výzkumné otázky

Tématem socialistického školství a vzdělání v Československu se zabývaly zejména kvantitativní výzkumy zaměřující se na vzdělanostní nerovnosti a vzdělanostní mobilitu, které postupně na základě čím dál detailnějších analýz ukázaly, že zavedená opatření v systému socialistického školství nevedla k dlouhodobé redukci nerovností v přístupu ke vzdělání, ale jen ke krátkodobým snížením nerovností v přístupu na střední školy v letech 1948–1953 a 1969–1974 (Hanley, 2001; Kreidl, 2001; Kreidl, 2008; Simonová, 2008). Orální historii jako zdroj dat využívá ve své historické studii Pavel Urbášek (Urbášek, 2009), zabývá se atmosférou a fungováním vysokých škol a akademického prostředí v socialistickém režimu.

Problémy při přechodu na vyšší stupeň vzdělávání se sociologické výzkumy zabývají jen okrajově. Ani historické studie nepřináší zcela komplexní poznatky. Je tomu tak nejspíše proto, že konkrétní postupy přijímání studentů nebyly ve své době zpracovány žádnými oficiálními nařízeními či vyhláškami, a máme tedy jen omezené historické dokumenty, které by o této problematice vypovídaly (např. Volná et al., 2009). Kvantitativní sociologické výzkumy pouze uvádí, že v procesu přijímacího řízení se bralo v potaz zaměstnání rodičů žáků, politický postoj rodičů žáků k vládnoucí straně a osobní charakteristiky žáků, jako místo bydliště nebo národnost (Simonová, 2008, s. 430). S biografiemi, jako s podkladem pro své kvantitativní výzkumy, pracuje i Martin Kreidl (Kreidl, 2008), který konstatuje, že lidé za socialismu „poměrně dobře rozuměli fungování vzdělávacího systému včetně politických kritérií ‚vhodnosti‘ a ‚nevhodnosti‘ pro studium“ a že „součástí této znalosti bylo v řadě případů i vědomí toho, že je (nebo může být) výhodné a strategické nepostupovat k vytyčenému cíli přímo nejkratší cestou“ (Kreidl, 2008, s. 179). V této souvislosti Kreidl upozorňuje především na nepřímé cesty ke vzdělání a na vzdělání odložené.

Cílem mé práce je proto na základě kvalitativní analýzy biografických vyprávění příslušníků inteligence zjistit, jaké příčiny problémů při přechodu na vyšší stupeň vzdělávání vyplývající z charakteru socialistického režimu artikulují sami lidé, kteří svá školní léta prožili v období čtyřiceti let vlády komunistické strany. Pokusím se popsat důvody, které lidé spojují s tím, že neměli šanci dostat se na další vzdělávací stupeň, že pro přechod na další školu nezískali doporučení či že na zvolenou školu nebyli přijati. Stejně tak je mojí snahou v biografických vyprávěních inteligence označit a popsat

strategie, které lidé pro překonání těchto problémů zvolili. Pokusím se zodpovědět otázku, zda lidé při vyprávění o přechodu na vyšší stupeň vzdělávání tematizují příčiny problémů související s charakteristikami socialistického školství tak, jak je na základě vědeckých zdrojů představuji v kapitole 2. Školství a vzdělávání v Československu. Dále se budu snažit zjistit, v jakém časovém období se které problémy a strategie v biografických rozhovorech vyskytovaly, a analyzovat, zda a jakým způsobem se proměňovaly. V neposlední řadě se také ptám, jestli lze z biografických vyprávění vypožorovat určité trendy (jaké příčiny problémů navazovaly na jaké strategie).

3. Biografická vyprávění jako zaujatý svědek minulosti

Životopisná vyprávění představují velmi specifický typ dat. Biografické narativní rozhovory totiž nepřinášejí informace objektivní, ale naopak data značně subjektivní. Alessandro Portelli (Portelli, 1998, s. 70) vytkl základní charakteristiky dat vzniklých na základě orální historie, z nichž pramení jejich neobjektivita: Jsou proměnlivá (nestálá), částečná a vytvořená člověkem. Biografická vyprávění tedy nejsou přesnou reprodukcí minulosti, ale spíše její subjektivní interpretací. Subjektivita ústního svědectví je kvalita, se kterou se u rozhovorů počítá a kvůli které se rozhovory pořizují. Zajímá nás, jak se lidé od objektivních faktů odklání, jak se dobová fakta projevují v jejich životních zkušenostech a jaké jim lidé přiznávají významy, jak je hodnotí, jaké pocity, dojmy nebo tužby s nimi spojují a jakou symboliku jim přiřkládají (Vaněk, 2004, s. 77; Portelli, 1998, s. 68).

3.1 Biografické narativní rozhovory a problematika selekce paměti

Biografická vyprávění vychází z minulých prožitků jedince, které zůstaly v jeho paměti. Není totiž v lidských silách si zapamatovat vše, co jsme zažili; naše paměť je omezená a selektivně vybírá z minulosti to, co je pro daného člověka důležité a relevantní, ostatní zapomíná. Je například známo, že lidská mysl vytěsňuje „v rámci provádění jakési ‚psychohygieny‘ negativní nebo dokonce traumatizující zážitky z každodenního života“ (Vaněk et al., 2007, s. 67). Navíc naše paměť nezůstává stejná, statická, ale je proměnlivá v čase, dynamická, tvárná. „Aby lidé mohli patřičně fungovat, musí být schopni si nejen pamatovat, ale také zapomínat minulost a musí umět rozlišovat, co a kdy je relevantní. Jenže sama kritéria toho, co je relevantní, se v čase mění. Takže i když se třeba minulost nemění, její konstrukce ano“ (Andrews, 1999, s. 88).

Selekce toho, jaké aspekty svého života narátor pro své životopisné vyprávění vybere a jakým způsobem je představí, se nakonec odehrává ve vícero rovinách. Ze své paměti bude volit vzpomínky užitečné pro potřeby přítomnosti, s ohledem na svoji současnou pozici a zájmy, minulost bude rekonstruovat a posuzovat z dnešního pohledu, bude konfrontovat své názory o tom, kým byl tehdy, kým je nyní a kým si

myslí nyní, že byl tehdy. Vyprávění a hodnocení minulosti může být ovlivněno také časovým odstupem, v průběhu kterého jsme se dozvěděli, co následovalo „poté“, či v jehož průběhu se mohlo něco vysvětlit. Dále dochází ze strany narátora k potlačení privátního, které mu může ve srovnání s velkými historickými událostmi připadat jako nedůležité, a zmiňuje ty skutečnosti a zážitky, které považuje za podstatné pro okolí (Andrews, 1999, s. 88, 104; Vaněk et al., 2007, s. 66–68).

3.2 Biografická vyprávění a kolektivní paměť

V neposlední řadě na výběr vzpomínek působí i kolektivní paměť. Kolektivní paměť, která se váže na určitou skupinu lidí a je společná všem jejím členům, představuje klíčovou součást biografických vyprávění. Protože každý jedinec náleží ve společnosti k nějaké skupině, máme nejen paměť individuální, ale i tu kolektivní a obě tyto paměti se podílí na naší konstrukci obrazu minulosti a jsou navzájem podmíněné.

Kolektivní paměť je „fenomén předávání a opakování vybraných zkušeností a kulturních či sociálních vzorců, který nám umožňuje tvrdit, že každý z nás je do jisté míry ‚produktem‘ výchovy své sociální jednotky [...] a že se toto ‚přednastavení‘ odráží v narativitách, které narátor předkládá badatelům“ (Vaněk, 2004, s. 144). Součástí kolektivní paměti se stane vzpomínka, která je akceptována všeobecně, která je konsenzuální. „Paměti nějakého kolektivu je pak to, co je pamětem jeho členů společné – a to je jistě sociálně podmíněno a má tedy svůj smysl. Sem patří i společné obrazy, hodnoty, normy, jednání a vzájemná komunikace“ (Mayerová, Vašíček, 2004, s. 12). Kolektivní paměť se stejně jako ta individuální proměňuje a podléhá také stejným selektivním vlivům. Maurice Halbwachs považoval kolektivní paměť dokonce za jediný zdroj našich vzpomínek, ačkoliv jejich fyzickými nositeli a předavateli jsou právě jednotlivci. Která vzpomínka je hodná zapamatování totiž dle něj určují jen sociální skupiny (Andrews, 1999, s. 88).

Moly Andrews (Andrews, 1999), která se zabývala orální historií ve východním Německu před a zejména po roce 1989, klade v otázce různých vlivů na selektivnost paměti a vytváření obrazu minulosti důraz na potřeby přítomnosti. Konstatuje, že „revoluční změny roku 1989 vyústily po celé střední Evropě v „znovuobjevení paměti“. Koncept „znovuobjevení“ je pozoruhodný, neboť implikuje odhalení něčeho, co už

dávno skutečně bylo. Ale protože paměť není statická, to znovuobjevené musí být určité také alespoň částečně znovustvořené, ba přetvořené.“ (Andrews, 1999, s. 92). Andrews se dále ptá, jaká minulost je znovuobjevována a kým. Poukazuje tak na to, že nově nastolený řád dává – stejně jako ten minulý – pod diktátem svých potřeb přednost jen určitému specifickému obrazu minulosti. V důsledku toho existuje zapomínání přirozené a vynucené, vzpomínání přirozené a vynucené, vznikají dokonce „vzpomínky“, které jsou nové, tedy zcela vymyšlené. Ve společnosti, ve které došlo k zásadní sociální a politické změně, se tak lidé při vypravování svých biografických příběhů ocitají pod velkým tlakem a tvoří taková biografická vyprávění, která se v nových poměrech cení, a snaží se co nejvíce vyvarovat vzpomínek, za které by jim hrozilo zatracení (Andrews, 1999, s. 93–100).

3.3 Forma biografického narativního rozhovoru životopisných vyprávění

Specifická neobjektivita orální historie netkví pouze v problematice paměti a její výběrovosti. Dalším velmi výrazným faktorem ovlivňujícím proces vytváření obrazu minulosti v životopisných vyprávěních je samotný jeho žánr – narativní biografické rozhovory.

Na to, jaké příběhy a jakým způsobem do životopisného vyprávění zahrneme, má vliv základní lidská potřeba sebeúcty. Lidé v průběhu vyprávění hodnotí sami sebe, odkrývají své postoje, hodnotové rámce a snaží se – zcela přirozeně – zachovat tvář, sebeúctu. Své vyprávění také koncipují tak, aby bylo konzistentní a aby byla zachována integrita narátorovy osobnosti (Vaněk et al., 2007, s. 66–67).

Alessandro Portelli (Portelli, 1998, s. 66) dále poukazuje na to, že orální historie je ústním vyprávěním a vztahuje je ke kategoriím vybudovaným v psané literatuře. Zatímco v oblasti „psaného vyprávění“ rozlišujeme specifický žánr faktografického a uměleckého vyprávění, v ústním vyprávění tomu tak není. Často zde dochází k nerozlišitelnému smísení historického, poetického a legendárního vyprávění.

V neposlední řadě má na způsob konstrukce minulosti v biografických narativních rozhovorech vliv právě to, že se jedná o rozhovory. Rozhovory se totiž neodehrávají jen samy o sobě, ale odehrávají se za určitých podmínek, v určitém kontextu a prostředí, které na ně také působí (Gabřasová, 2009, s. 101). Forma

rozhovoru v sobě ale kromě postavy narátora skrývá i osobnost tazatele. Úloha tazatele netkví jen v nalezení narátora jako zdroje biografického vyprávění, je také spolutvůrcem rozhovoru. „Tazatel se na této tvorbě spolupodílí svými doplňujícími otázkami, částečným usměrňováním, ostatně i povzbuzováním a pozitivním přístupem aktivního posluchače či dalšími analytickými kroky, které mohou být předstupněm budoucích interpretačních schémat“ (Vaněk et al., 2007, s. 138). Dana Gabřasová (Gabřasová, 2009) považuje roli tazatele za ještě daleko významnější. V jádru životopisného vyprávění na základě rozhovoru je totiž kooperativní princip, na němž nátor a tazatel dohromady budují společnou půdu. „Tento termín [společná půda] označuje specifický typ kontextu – představu, kterou mají (a v rozhovoru testují a mají) oba účastníci konverzace o sobě navzájem, tedy představu o záměru, vědomostech, zkušenostech a hodnotách toho druhého. Podle této představy potom upravují svoji výpověď tak, aby odpovídala zásadám kooperativního principu, tj. aby byla informativní a relevantní. Tato představa jim zároveň poskytuje rámeček, ve kterém interpretují výpovědi druhého účastníka (včetně implicitních výpovědí a deiktických referencí)“ (Gabřasová, 2009, s. 103). Tazatel navíc reprezentuje pro narátora veřejnost, jíž je nátor sám součástí, a ví proto, jaké vyprávění se očekává od obyčejného člověka na rozdíl např. od významného představitele státu (Vaněk, 2004, s. 92).

3.4 Životopisná vyprávění jako konstrukt a jeho nátor

Na životopisná vyprávění má vliv mnoho faktorů. Představují proto určitý subjektivní konstrukt, ve kterém se střetává minulost se současností, individuální s kolektivním, faktická událost s významy, dojmy a pocity, nátor s tazatelem a veřejností.

Specifická ovšem nejsou jen data, která vznikají na základě biografických narativních rozhovorů, ale i jejich vyprávěči. Lidé, kteří se výzkumů orální historie účastní, tvoří reprezentativní vzorek populace, neboť se jedná o lidi, kteří chtějí vyprávět, něco říci a vyjádřit svůj názor, kteří chtějí svůj příběh konfrontovat s veřejností.

4. Výzkum

4.1 Data

Pro účely svého výzkumu jsem zvolila 57 biografických vyprávění s příslušníky inteligence ze souboru 112 životopisných rozhovorů, které v rámci projektu *Průzkum české společnosti v období tzv. normalizace: Biografická vyprávění příslušníků dělnických profesí a inteligence* sesbírali pracovníci Centra orální historie Ústavu pro soudobé dějiny AV ČR v letech 2006–2008. Ze souboru jsem vybrala skupinu rozhovorů s příslušníky inteligence, neboť jsem vycházela z předpokladu, že jejich „školní dráhy“ obsahovaly minimálně dva přechody mezi stupni vzdělávání a že právě v jejich školních drahách se budou vyskytovat překážky v přechodu na další školu, protože kapacity vysokých škol byly značně omezené.

Příslušníci inteligence byli pro potřeby bádání definováni jako lidé s vysokoškolským vzděláním, kteří ve zkoumané době vykonávali povolání odpovídající jejich vzdělání. Toto hledisko bylo uplatňováno i při výběru narátorů životopisných vyprávění. Při oslovování narátorů výzkumníci postupovali metodou „snowball sampling“ a zohledňovali i kritérium vyváženého zastoupení regionů České republiky, vyváženého zastoupení žen a mužů i co nejpestřejší šíře podniků a institucí, ve kterých narátoři působili.

Výzkumníci navštívili vybrané narátory za účelem získání životopisných vyprávění většinou dvakrát. První rozhovor tazatelé vedli ve velké míře jako volné vyprávění narátorů, svými dotazy je spíše jen povzbuzovali k dalšímu rozpomínání. Druhé a případné další rozhovory se zaměřovaly podle potřeby na prohloubení vyprávění a zodpovězení nejasností z prvního sezení i na témata, na nichž se tazatelé předem dohodli a na která se ptali všech narátorů. Výsledkem sběru dat jsou proto rozhovory spíše semistrukturované, v případě příslušníků inteligence se jedná konkrétně o přibližně 2 600 stran přepsaných rozhovorů.

Ne všechny z 57 biografických rozhovorů, se kterými pracuji, byly již veřejně publikovány, proto s nimi pracuji v anonymizované podobě.

4.2 Metodologie

Životopisná vyprávění zpracovávám kvalitativní analýzou dat v programu Atlas.ti. V programu jsem využila funkce autokódování, která v celém textu označí zvoleným kódem věty, které obsahují slova či část slov, jež předem nastavíme jako „obsahy“ kódů. V mém případě jsem na základě úvahy a prvotního čtení rozhovorů zvolila autokódy „škola“, „problém“, „ne/doporučit“, „nenechat“, „nemožnost“. Jejich „obsahy“ uvádím v příloze. Autokódy mi pomohly obrovské množství textu zredukovat na úseky o problematice, která byla předmětem mého výzkumu. Ohledáváním těchto úseků jsem nacházela pasáže biografických vyprávění, které se již přímo týkaly přechodu z nižšího na vyšší stupeň vzdělávání. Konkrétní vyhovující pasáže jsem poté znovu otevřeně kódovala, nové kódy na základě úvahy třídila do kategorií a následně s nimi pracovala podle potřeb analýzy.

4.3 Analýza dat a zjištění

Na základě analýzy dat jsem v 32 z celkových 57 biografických rozhovorů našla líčení nějaké překážky při přechodu z nižšího na vyšší stupeň vzdělávání. Tyto vyprávěné nesnáze se netýkaly pouze vzdělávacích drah samotných narátorů, ale i vzdělávacích trajektorií jejich dětí, které svá školní léta prožily rovněž za socialismu. Celkově tedy těchto 32 životopisných vyprávění obsahuje líčení 40 případů vzdělávacích drah, ve kterých se lidé potýkali s nesnázemi při přechodu na vyšší stupeň vzdělávání.

Následující tabulka ukazuje rozložení 40 problematických vzdělávacích drah mezi samotnými narátory a jejich dětmi i mezi jednotlivými časovými dekádami trvání vlády KSČ podle toho, ve kterém časovém období dle vyprávění k překážkám došlo. Ve dvou případech líčené problematické vzdělávací dráhy procházejí dvěma časovými dekádami, přijímací řízení na střední školu tedy proběhlo v jiné dekádě než přijímací řízení na vysokou školu. Tyto dva případy proto v obou příslušných dekáдах uvádím v závorkách.

Rozložení problematických vzdělávacích drah

	Narátoři	Děti narátorů
50. léta	9 (+2)	
60. léta	6 (+2)	
70. léta	7	8
80. léta	1	7

Narátoři ve svých vyprávěních líčí širokou paletu příčin problémů a na nich navazujících strategií řešení. Domnívám se ale, že lze v obou skupinách identifikovat hlavní kategorie, do nichž můžeme jednotlivé příčiny či strategie zařadit.

Příčiny, které narátoři uvádí jako důvody nezískání doporučení či nepřijetí na další školu, rozdělují do čtyř kategorií: **nevhodný původ, politické aspekty problémů, nedostatek konexí a víra**. Mezi líčenými strategiemi, kterými se lidé snažili vypořádat s možnými problémy a jejich příčinami, jsem našla tři hlavní kategorie: **předcházení problémům, strategie uplatňované v průběhu přijímacího řízení a strategie uplatňované po nepřijetí**.

V následujících podkapitolách jednotlivé kategorie blíže specifikuji – snažím se ukázat celé jejich spektrum, dokládám je konkrétními úryvky z biografických rozhovorů, popisují jejich vývoj v čase a na závěr ukazují vzájemné propojení příčin problémů a strategií ve čtyřech dekadách socialistického režimu. Je nutné dodat, že ne ve všech případech narátoři artikulují jak příčiny problémů, tak na ně navazující strategie. Často postihují jen strategie, kterými se snažili vyřešit problémy nezískání doporučení či nepřijetí na vysokou školu bez toho, aniž by vylíčili příčiny nesnází. Strategie řešení problémů se ve vyprávěních také často kumulují – lidé využívali vícero druhů strategií, na druhou stranu jen ojediněle líčí vícero příčin problémů najednou.

4.3.1 Líčené příčiny problémů

4.3.1.1 *Nevhodný původ*

Jednou z příčin, které narátoři uvádí jako ohnisko nesnází vzdělávacích trajektorií svých či svých dětí, je nevhodný původ. Co vše se pod tímto nevhodným

původem skrývá? Nejčastěji vypravěči mluví o **nevhodném původu třídním**, tedy původu vázaném na nevyhovující bývalé či současné zaměstnání rodičů.

Příčinu nesnází vidí vypravěči obecně v **nedělnickém povolání** svých rodičů:

„[...] došlo mi: Vykonal jste úspěšně zkoušku na filozofickou fakultu, vzhledem k nedostatku místa nejste přijat. [...] Víte, jak to tehdy chodilo? Tehdy byly ty dělnické kádry. Já vím, že třeba spolužáci, nějaký Kelner, von byl jako, rodiče byli v té dělnické třídě, tak on se přihlásil na lékařskou fakultu a byl tam přijat bez zkoušek a bez ničeho, protože byl dělnický kádr, tak měl přednost ve všem. A ty ostatní bohužel, takže to bylo takový v tom řízení přijímacím.“ (ÚSD, COH, sbírka Rozhovory. Rozhovor s narátorem N vedla Jana Nosková, 22. 8. 2007.)

Nalezneme ale také příklady, v nichž narátoři označí jako příčinu potíží konkrétní povolání svých rodičů. Jako problematičtí jsou uváděni **živnostník** a **kulak**. Pocházet z rodiny kulaka označuje jeden z narátorů dokonce jako prokletí.

„Tam sme byli do té doby, dokad' po znárodnění naši museli nechat provozování živnosti, takže tím to skončilo... [...] Po skončení vosmiletky sem šel na gympl do Dobrušky a tam teprve začaly trošku mírně problémy, protože sem přemejšlel, na kterou vysokou školu jít, tak sem zjistil vlastně, že vzhledem k původu rodičů moc šancí nemám [...].“ (ÚSD, COH, sbírka Rozhovory. Rozhovor s narátorem M vedla Michaela Appeltová, 6. 10. 2007.)

„No tak já jsem býval výborným žákem na měšťanské škole, ale už jsem měl sklony k matematice, k fyzice, sám jsem si studoval, ale nebyla šance, to mi řekli rovnou, ta atmosféra, tenkrát se opravdu honily čarodějnice a kulak, to prostě bylo prokletí, takže já jsem neměl žádnou šanci.“ (ÚSD, COH, sbírka Rozhovory. Rozhovor s narátorem T vedl Pavel Urbášek, 19. 6. 2007.)

Nejen nevhodný původ třídní se vyskytuje v životopisných vyprávěních jako příčina problémů, v biografických vyprávěních nalezneme i jeden případ, kdy mluvčí vypráví o **nevyhovujícím původu etnickém**, a jeden případ **nevyhovujícího „geografického“ původu**:

„Původ mi byl připomínanej jednak potom, když sem se hlásil na vysokou, tak sem nedostal doporučení vod komunistický organizace vesnický a mimo jiné v tom posudku zaznělo

taky, že otec je Němec.“ (ÚSD, COH, sbírka Rozhovory. Rozhovor s narátorem T vedla Marta Edith Holečková, 1. 10. 2007.)

„[...] a já sem maturovala 1949 a měla sem přihlášku na vysokou školu a protože sem měla nějaký dobrý výsledky v ruštině, tak mě dokonce navrhli na nějaký mezinárodní institut do Leningradu. A já sem odešla na brigádu, jak se tak to dělalo tehdy, a skončily prázdniny a já nic nedostala. Tak sem se vrátila a řekli mi, no jo, vy nemůžete, vy ste se narodila v Jugoslávii.“ (ÚSD, COH, sbírka Rozhovory. Rozhovor s narátorem CH vedl Zdeněk Doskočil, 10. 6. 2007.)

Původ jako příčinu potíží při přechodu mezi stupni vzdělávání nalezneme v životopisných vyprávěních celkem devětkrát. Z časového hlediska čtyř sledovaných dekád se ve zkoumaných vyprávěních všech devět případů nevyhovujícího původu vyskytuje pouze v 50. a 60. letech 20. století. Nesprávný třídní původ se v životopisných vyprávěních vztahuje k 50. i 60. létům, případ nevhodného geografického původu je líčen v 50. letech, případ nevhodného etnického původu zase v 60. letech. V 70. a 80. letech 20. století není nevhodný původ jakéhokoli výše popsaného charakteru jako příčina problémů v žádném z životopisných rozhovorů uváděn, tedy zcela vymizí.

4.3.1.2 Politické aspekty problémů

Za další kategorii příčin obtíží lze označit politické aspekty problémů. Do této kategorie řadím ty artikulované příčiny potíží, které nějakým způsobem souvisejí s nastolením socialistického režimu po roce 1948 a vládou jediné strany – Komunistické strany Československa.

Jako důvod nesnází označují narátoři **politickou neangažovanost** rodičů, případně celé rodiny. Ta se v jejich vyprávěních projevuje jako neúčast na slavnostních průvodech u příležitosti oslav oficiálních svátků či jako nestrannictví, tedy nečlenství rodičů v Komunistické straně Československa.

„No a protože my sme chodili víc do lesa než na ty první máje a než na ty tadyto, no tak Iva vlastně měla dost špatný posudek, navíc já sem nebyla straník a takže to skutečně dalo hroznou práci, aby se dostala, zkoušky udělala, to všecko, dělala zkoušky na gymnázium na Slovanském náměstí v Králově Poli, zkoušky udělala, to bylo dobrý, ale z kádrových důvodů

nemohla být přijata.“ (ÚSD, COH, sbírka Rozhovory. Rozhovor s narátorem D vedla Jana Nosková, 27. 3. 2007.)

„Školu jsem dokončil v Postřelmově a přihlásil jsem se na jedenáctiletku do Zábřeha a chtěl jsem jít na vojenskou školu, jsem chtěl jít do Liptovského Mikuláše a tam jsem se z neznámých důvodů nedostal. [...] A to, že mě nevzali na tu vojenskou školu, to přikládám tomu, že rodiče nebyli ve straně, si myslím.“ (ÚSD, COH, sbírka Rozhovory. Rozhovor s narátorem D vedla Michaela Appeltová, 18. 10. 2007.)

Potíže při přechodu na další školu vyššího stupně odvislé od politické situace v zemi spojují vypravěči také s **negativním postojem k režimu**, ať již svým vlastním nebo s postojem svých rodičů, či dokonce prarodičů. Tento negativní postoj narátoři líčí jako slovní vyjádření aktéra proti vládnoucí straně nebo jako čin vyjadřující nesouhlas s režimem. Tím může být např. vystoupení z KSČ. Setkáme se také s vyprávěními, ve kterých sám režim označí osoby jako lidi pro vládnoucí systém nepřátelské tím, že na ně použije represe: vyhodí je ze školy či z práce.

„Tam vznikl problém, protože to mě vosolili na škole, když sem se stavěl ne zrovna pozitivně k průběhu osmačtyřicátého roku. To mě na průmyslovce vosolili, že sem neudělal maturitu z politické přípravy, jak se tomu říkalo. Tam mně naznačili, že pokud nebudu chtít na vysokou školu, tak maturitu udělám, pokud budu chtít na vysokou školu, tak maturitu neudělám. A to byl první typický útlak.“ (ÚSD, COH, sbírka Rozhovory. Rozhovor s narátorem Ě vedla Lucia Segřová, 7. 11. 2007.)

„[Narátor hovoří o problémech svého syna] ale posuzovali se rodiče z tohohle hlediska. [...] Manželka měla tu nevýhodu, že její otec byl na kriminálce za první republiky v Bartolomějský na čtyrce, pak ho vyhodili, šel do Stavoprojektu a pak zemřel na infarkt. Tchyně řekla, to je vinou komunistů, kdyby ho nebyli vyhodili, možná, že pravdu měla. Ona se s tím netajila ani v místě bydliště, to byla ta chyba.“ (ÚSD, COH, sbírka Rozhovory. Rozhovor s narátorem Ě vedla Lucia Segřová, 10. 12. 2007.)

„[...] protože tehdy, to bylo někdy v roce 64, 65, se trošinku i uvažovalo v takovejch dimenzích, že dávali jemná doporučení, že ten chlapec je vhodnější spíš na techniku, že humanitní obory ne, protože můj otec, i když byl člen KSČ od roku 1945, tuším někdy vod května, tak potom za jakejchsi trošku dramatickejch okolností vystoupil někdy kolem 54., 55.

roku po nějakých takových těch neshodách, jak už to bejvá [...]“ (ÚSD, COH, sbírka Rozhovory. Rozhovor s narátorem O vedla Jitka Svobodová, 22. 2. 2007.)

„Po absolvování této základní školy sem se hlásil na automechanika, ale protože v té době sem už měl nevlastního otce, který do roku 58 dělal ředitele ČSAD, byl to vlastně dělnický ředitel, protože neměl nějaké vzdělání, myslím, že ani ne středoškolské, ale protože v 58. potom nějak zkritizoval okresního tajemníka, tak prostě vznikl jakýsi politický monstrproces tady s ním a jeho samozřejmě vyhodili, já sem se na automechanika nedostal.“ (ÚSD, COH, sbírka Rozhovory. Rozhovor s narátorem P vedl Zdeněk Doskočil, 7. 10. 2007.)

Jako politickou příčinu problémů popisují vypravěči také **vyškrtnutí či vyloučení rodiče z KSČ** na základě jeho postoje v krizových letech 1968 a 1969. Často tuto skutečnost označují jako kádrový škraloup, který byl přenesen na dítě. Vyškrtnutí či vyloučení ze strany bychom snad mohli považovat také jako další z podob nevyhovujícího původu, neboť se jedná o charakteristiku, se kterou se lidé nenarodili, ale která jim byla připsána na základě chování jejich rodičů.

„Emila, jako manžela, protože on v té době už dělal v krajském výboru KSČ, takže byl hodně na ráně, takže ten byl vyhozený velice natvrdo... [...] No a já jsem, protože jsem asi, přece jen na té stranický škole nás bylo těch hříšníků hodně, tak museli nějak trochu diferencovat, takže ty, co byli víc nahoře nebo víc vidět, ti byli taky vyloučení, a takoví my, který jsme byli níž, jsme byli vyškrtlí. [...] Vzhledem k tomu našemu kádrovému škraloupu, se to odrazilo na dětech. Protože Evička, která se narodila v roce 58, vždycky samý jedničky v podstatě, tak neměla šanci dostat se na střední školu.“ (ÚSD, COH, sbírka Rozhovory. Rozhovor s narátorem C vedla Petra Schindler, 24. 10. 2006.)

„No a tak holky mi tady vystudovaly, lépe řečeno ta starší Jana, ta studovala tady na Poděbradech gympl se samýma jedničkami, ale na medicínu se nedostala. Protože manželka byla vyloučená ze strany při prověrkách.“ (ÚSD, COH, sbírka Rozhovory. Rozhovor s narátorem Z vedl Pavel Urášek, 9. 11. 2006.)

Patřit k rodině, která má ve svém kruhu **emigranta**, je dalším narátory označeným faktorem, který zapříčinil problémy politického charakteru při přechodu na střední či vysokou školu.

„Asi bych měla o svym bráchovi říct, že žije v Německu, protože on se narodil v roce 49, takže když přišel osmašedesátý rok, tak já si na to vzpomínám jako malá holka, že ho to hrozně poznamenalo, vím, že doma i brečel, když přišli Sověti atd. A on studoval tehdy v Brně a tehdy tam existovala nějaká organizace, ČSM se to myslím menovalo, a oni odjeli na nějaký výlet do západního Německa a když to tam viděli, tak jich tam většina zustala. Takže v roce 69 emigroval. [...] Po celou dobu s tím byly velké problémy. [...] Šla sem na gymnázium a zase byl v rodině strach, že budou problémy.“ (ÚSD, COH, sbírka Rozhovory. Rozhovor s narátorem A vedl Pavel Urášek, 12. 12. 2006.)

Dva narátoři ve svých vyprávěních líčí ještě jeden specifický typ příčin, které mohly potencionálně způsobit rozebírané problémy. Vypravěči popisují okamžiky, kdy se ocitli pod **tlakem víceméně politického charakteru**. Hrozilo, že pokud tlaku neustoupí, odrazí se to v jejich vlastní vzdělávací dráze či ve vzdělávací dráze jejich dítěte.

„To bylo podmínkou, abychom byli přijati na Vysokou školu báňskou, pak se zjistilo, že tam je eště jedna menší podmínka, že nás verbovali do komunistický strany. My sme říkali, že na to nejsme zralí být v nějaký politický straně, tak nám říkali, no tak si to rozmyslete, možná nejste zralí ani na to, abyste byli na vysoký škole.“ (ÚSD, COH, sbírka Rozhovory. Rozhovor s narátorem M vedla Michaela Appeltová, 6. 10. 2007.)

„No a začal mě přesvědčovat, [...] abych šel dělat ředitele do Tesly Hradec Králové [...] ...a pomoci jak se říká metody cukru a biče mě začali přesvědčovat, že je i v zájmu strany, aby jsem do toho Hradce šel. [...] On říkal: Ty máš dceru, že jo? Já povídám, ano, ano. No a dcera studuje na gymnáziu, že jo? No jistě by chtěla třeba studovat dál, ne? A já povídám, má takový záměr, ano, že by... No tak podívej se, když ty nevyhoviš nám, tak my zas... to víš, tak už to chodí. My se můžeme postarat o to, že dcera by se jako atd.“ (ÚSD, COH, sbírka Rozhovory. Rozhovor s narátorem Ř vedl Pavel Mücke, 27. 8. 2006.)

Politické faktory tvoří z časového hlediska ve zkoumaných biografických rozhovorech konstantní, výraznou (22 případů) příčinu vzniku problémů při přijímání na vyšší stupeň vzdělávacího systému, neboť je jako důvody potíží narátoři uvádí v 50., 60., 70. i 80. letech 20. století. Negativní postoj k režimu je politickým aspektem problémů, který působí ve všech dekádách minulého režimu, jeho významné zastoupení (4 případy) nalezneme především v 50. letech. V 70. letech se v biografických

vyprávěních poprvé a zároveň velmi výrazně objeví faktor vyloučení či vyškrtnutí rodiče z KSČ (4 případy), který se objeví i v 80. letech. Další z politických aspektů sledovaných problémů jsou zastoupeny zřídka, v některých z popisovaných období se dokonce vůbec nevyskytují.

4.3.1.3 Nedostatek konexí

Do kategorie konexí zařazují líčení, ve kterých vypravěči považují za problematické, že jako jiní lidé **neměli známosti** vedoucí k politicky vlivným lidem, kteří by se za ně na správných místech přimluvili a zajistili jim tím přijetí na další stupeň vzdělávací soustavy.

„[...] začala jsem víc kreslit, malovat a v souvislosti s tím svým zájmem o interiéry a nábytek jsem si při volbě povolání zjistila, že je umělecká střední průmyslová škola na Žižkově a tam jsem se chtěla přihlásit. Rodiče se samozřejmě chytali za hlavu, protože si byli dobře vědomi, že to je sice jedna věc, ten talent, ale že taky jaksi ty známosti, i když prospěch byl úplně v pořádku, ale nechali mě udělat, co jsem uznala za vhodné.“ (ÚSD, COH, sbírka Rozhovory. Rozhovor s narátorem K vedla Petra Schindler, 16. 10. 2006.)

„Tak tam to nebylo bez problémů a obecně mám ten názor, že to šlo švindlem. Že kdo měl známosti, se tam dostal. A až se prostě obsadilo známostma, tak teprve se začalo podle zkoušek přibírat. Tak to asi bylo. Taková byla asi pravda.“ (ÚSD, COH, sbírka Rozhovory. Rozhovor s narátorem Ž vedla Jana Nosková, 8. 2. 2007.)

V této souvislosti se ve vyprávěních také setkáme s okamžiky, kdy narátor uvádí, že on sám nebo jeho dítě **nepatřili k politicky elitní vrstvě** společnosti a neměl proto šanci se dostat na určitý typ školy.

„Já jsem končila v roce 1956 a šla jsem hned na gymnázium, chtěla jsem samozřejmě dělat letušku jako asi všechna děvčata, ale to mi už ve škole řekli, ačkoliv jsem měla samý jedničky, že ne, protože to bylo jenom v rámci zahraničního obchodu, to byla škola v Resslově ulici a ta byla nějak hyper super škola pro elitu, takže to mi říkali, abych se tam vůbec nehlásila.“ (ÚSD, COH, sbírka Rozhovory. Rozhovor s narátorem H vedla Petra Schindler, 9. 8. 2006.)

„[...] a Hanka, to byl ovšem problém. Hanka si vybrala angličtinu italštinu, 60 zájemců, pět míst. A to jsem nevěděla, že dvě děčka mají rodiče na filozofické fakultě. [...] Tam zase se všichni hrnuli. Sice udělala lépe přijímačky než první rok, pochopitelně, ale zase by se nedostala, protože zase tam byli prominenti všelijací, protekční.“ (ÚSD, COH, sbírka Rozhovory. Rozhovor s narátorem F vedla Jana Nosková, 20. 9. 2006.)

Konexe, respektive nevlastnění konexí je příčina problémů, která se v životopisných vyprávěních objevila v pěti případech. Kromě jednoho případu ji nenalezneme v 50. a 60. letech 20. století, naopak se jako problematická ve vyprávěních výrazně vyskytuje v 70. letech a menší roli hraje i v 80. letech.

4.3.1.4 Víra

Jako poslední vyčleňuji kategorii víry, víry křesťanské. Narátoři v biografických rozhovorech nepovažují za problematickou samotnou víru v Boha, ale její proklamaci chováním člověka. Potenciální příčinu potíží vidí v navštěvování **hodin náboženství** nebo v **chození do kostela** a v účasti na mších.

„[...] a z té umělecké střední průmyslové školy mně přišlo, že mě nevzali, i když ten nástup, ty zkoušky a výsledky byly dobré. Faktem je, že jsem v první třídě začala chodit na náboženství, což bylo tehdy volitelné, bylo nás tam pět v tom roce 54, v roce 55 už samozřejmě náboženství nebylo, pak se to začlo všechno, aspoň pro mé vnímání, politizovat.“ (ÚSD, COH, sbírka Rozhovory. Rozhovor s narátorem K vedla Petra Schindler, 16. 10. 2006.)

„Evka nechodila [do kostela], protože ta už byla starší a můj muž vždycky říkal ‚Ty pozor, víš, voni ju pak nevezmou do školy a tak‘.“ (ÚSD, COH, sbírka Rozhovory. Rozhovor s narátorem I vedl Tomáš Nizner, 15. 1. 2008.)

Víru jako příčinu možných potíží uvádějí narátoři v životopisných vyprávěních celkem čtyřikrát. Co se časového hlediska týče, v 50. letech 20. století není víra artikulována jako problematická, v ostatních třech dekádách se již jako příčina potenciálních obtíží objevuje. Výraznější roli pak získává v 80. letech, kdy je zastoupena dvěma případy.

4.3.2 Líčené strategie překonávání problémů

4.3.2.1 Předcházení problémům

Narátoři ve svých životopisných vyprávěních často uvádí, že věděli, tušili, či jim bylo přímo sděleno, že budou mít kvůli některému z výše popsaných důvodů problémy dostat se na vyšší vzdělávací stupeň, a snažili se proto již předem těmto potížím předcházet, aby vůbec nenastaly nebo byly alespoň co nejvíce omezeny.

K takovýmto strategiím předcházejícím problémy patří snaha vybrat pro sebe nebo své dítě **školu s šancí**, školu, na které existuje poměrně vysoká šance, že zde bude ke studiu uchazeč přijat. Jako školy s šancí jsou v biografických vyprávěních líčeny školy, o kterých se vědělo, že v jejich čele stojí rozumné vedení, které není natolik politicky zatíženo. Další možností zvýšení šancí na přijetí se v životopisných rozhovorech ukazuje přihlášení aktéra na školu, jejíž ředitel patřil ke známým rodiny. Větší šance se připisovala také školám, ve kterých se při přijímání nových žáků a studentů uplatňovaly kvóty (podle pohlaví, podle národnosti).

„Byli jsme trochu... zřejmě si nás zařadili už trochu [jedná se o silně věřící rodinu], ale tam kde byly děti, třeba na gymnáziu na Pickárně, a to i tehdy bylo takový gymnázium, kde politický hledisko moc není silný, tohle jsme taky sledovali, kam ty děti přihlásit. Aby to bylo kvalitní a aby to zároveň bylo z politického hlediska trochu přijatelný.“ (ÚSD, COH, sbírka Rozhovory. Rozhovor s narátorem U vedla Marta Edith Holečková, 29. 11. 2007.)

„Na průmyslovku se dostala bez problémů ta mladší, protože já sem tam měl známého profesora, který dělal ve fabrice, tam dělal na kontrole a pak šel učit, tak tam to bylo tak, že oni potřebovali několik děvčat, aby studovaly průmyslovou školu. Protože ta fabrika potřebovala pomocné pracovnice. [...] Nevím, kdyby nebyl ten fakt, že potřebovali šest nebo sedm děvčat v té třídě, jestli by to takto dopadlo.“ (ÚSD, COH, sbírka Rozhovory. Rozhovor s narátorem Ž vedla Jana Nosková, 8. 2. 2007.)

„A když odmaturoval, tak jsem říkala taky, vysoká škola, a jaká? Po učilišti moc znalosti velký nemáš, jedině Žilina, protože tam byly kvóty Čechů, dopravní v Žilině, tak tam Mirek nakonec skončil vysokou školu.“ (ÚSD, COH, sbírka Rozhovory. Rozhovor s narátorem C vedla Petra Schindler, 24. 10. 2006.)

Dle svých vyprávění narátoři předcházeli problémům i tím, že se přihlašovali na školy jiného typu, než na kterých by podle svých původních aspirací chtěli studovat. Tyto školy pro ně představovaly také školy s větší šancí na přijetí, protože z akademického hlediska se jednalo o školy s nižší prestiží. Tak se aktér dle líčení raději přihlásil na nástavbu než na vysokou školu, na střední průmyslovou školu či učební obor než na gymnázium.

„Znamenalo to to, že sme už vůbec nemohli nikam jezdit, to bylo jasné, pokud jo, tak každý sám, to nás vůbec nechtěli pustit společně někam, potom to, že sme holky nedali na gymnázium, ale raději na průmky, aby měly něco, kdyby se nedostaly na školy.“ (ÚSD, COH, sbírka Rozhovory. Rozhovor s narátorem B vedla Michaela Appeltová, 6. 10. 2007.)

„No tak já jsem býval výborným žákem na měšťanské škole, ale už jsem měl sklony k matematice, k fyzice, sám jsem si studoval, ale nebyla šance, to mi řekli rovnou, ta atmosféra, tenkrát se opravdu honily čarodějnice a kulak, to prostě bylo prokletí, takže já jsem neměl žádnou šanci, tak jsem odešel se učit do ČKD Česká Lípa, ČKD Praha.“ (ÚSD, COH, sbírka Rozhovory. Rozhovor s narátorem T vedl Pavel Urbášek, 19. 6. 2007.)

Podobně aktéři jednali při výběru studovaných oborů. Aby zvýšili své šance, volili jiné obory než původně zamýšlené, méně oblíbené, méně prestižní a elitní.

„[...] tak sem zjistil vlastně, že vzhledem k původu rodičů moc šancí nemám, takže mi byla víceméně nabídnuta některá technická škola, takže sem šel na Vysokou školu báňskou do Ostravy. Tam to problém nebyl. Tyhleto kádrový potíže nebyly důvodem k nepřijetí, spíš naopak, tak celkem nikdo moc na takovou školu nechtěl jít, protože to bylo spojený přímo s hornictvím a do hornictví se chodilo spíš za trest.“ (ÚSD, COH, sbírka Rozhovory. Rozhovor s narátorem M vedla Michaela Appeltová, 6. 10. 2007.)

„Takže po absolvování střední školy sem stál před volbou kam dál a poté, co padla možnost tělovýchovného institutu a uvědomil sem si nereálnost své jaksi neoptimálnější volby, která z mého pohledu osobního by přicházela v úvahu, to jest novinářiny, zejména sportovní novinářiny, protože sem si uvědomoval, že to je škola, na kterou se lidi dostávají nikoliv prostřednictvím výsledků při přijímacích zkouškách, tak sem usiloval o přijetí na práva.“ (ÚSD, COH, sbírka Rozhovory. Rozhovor s narátorem R vedl Zdeněk Doskočil, 14. 1. 2007.)

Dalším způsobem, kterým vypravěči líčí předcházení potíží, je orientace na **dobry studijni prospěch**. V dobrých známkách viděli možnost, jak zvýšit své šance na přijetí na další školu. Ke snaze o dobré studijní výsledky aktéry většinou přiváděli jejich rodiče. V životopisných vyprávěních nalezneme i případy, kdy aktéři věděli, že existuje možnost přijetí na školu jen na základě dobrého studijního průměru, a záměrně se proto snažili takového průměru dosáhnout.

„No a pod vlivem tedy těchto zkušeností mých rodičů jsme potom vlastně, když jsem už končil devítiletku, to už teda bylo v roce 1970 a to se se mnou teda taky potom tahlo ještě na gymnáziu, tak jsem byl velmi cepován, abych se dobře učil, protože rodičům bylo jasné, že budu mít potíže se svým původem. Jak se tomu říkalo, prostě rodinný nebo takhle, takže jaksi dbali velmi na to, abych měl dobré známky a dusili mě až jaksi příliš z dnešního pohledu.“ (ÚSD, COH, sbírka Rozhovory. Rozhovor s narátorem X vedla Marta Edith Holečková, 10. 9. 2007.)

„I tak sme měli strach, ale mně tehdy naštěstí pomohlo, protože ono dva roky tehdy fungovalo to, že kdo má jistý průměr, tak může jít na vysokou školu bez přijímaček. A ono se mně to nějak podařilo, potom už sem to zase dělala i trošku cíleně a možná, že mně tu a tam někdo trochu pomohl. Já už to nebudu zpětně sledovat, ale že sem teda ty přijímačky nemusela dělat.“ (ÚSD, COH, sbírka Rozhovory. Rozhovor s narátorem A vedl Pavel Urbášek, 12. 12. 2006.)

Snaha předcházet problémy se v líčeních projevuje také ve formě **úmyslné politické angažovanosti**. Dle líčení si aktéři uvědomovali, že jejich profil nebude pro vládnoucí stranu „ten správný“, a snažili se proto svůj kredit záměrně zvýšit tím, že jejich rodiče či oni sami přijímali politicky zatížené funkce, účastnili se oficiálních oslav a průvodů nebo vstupovali do Pionýra a Československého svazu mládeže (později Socialistického svazu mládeže).

„Takže teď se různé ty... vymýšlely se různé takové ty úskoky, protože bylo nutno získat kladné hodnocení, posudky atd., no tak sem nakonec převzal funkci předsedy třídního výboru a dokonce sem pracoval nějak v celoškolském výboru ČSM, protože mě tam taky spolužáci navrhli, ne že bych se tam tlačil, prostě mě tam navrhli a já sem to neodmítl, no a tak to tak dopadlo.“ (ÚSD, COH, sbírka Rozhovory. Rozhovor s narátorem S vedla Jana Nosková, 5. 2. 2007)

„Aby se to nějak vyrovnalo, tak sem dělal kulturního referenta, že sem měl na starosti vývěsku v místě bydliště. Tím se smazaly ty nedostatky předtím a synovi se nečinily žádný potíže. Neměl trable politický, které by hrály roli.“ (ÚSD, COH, sbírka Rozhovory. Rozhovor s narátorem T vedla Jana Lucia Segřová, 10. 12. 2007)

„Tak třeba chodil na všechny ty průvody, na které já sem si dovolila nechodit, protože chodil on. Já sem si řekla, že nebudu dělat takového... Ale mohla sem si to dovolit jenom proto, že on tam šel. Musel se chovat tak, jak by se nechoval normálně, aby nepoškodil ještě další generaci.“ (ÚSD, COH, sbírka Rozhovory. Rozhovor s narátorem B vedla Michaela Appeltová, 6. 10. 2007)

„Do Pionýra jsem vstoupila. Naši říkali, podívej se, to je šaškárna, to si můžeš myslet, co chceš, a vstup tam. Do SSM jsem vstoupila jako poslední ze třídy za dost takových poťouchlých poznámek, protože mně naši řekli, podívej se, ideologicky to teda dobrý nemáš, tatínek řekl, můžeš si tam napsat, že původní povolání moje bylo dělník, já jsem skutečně dělal lesního dělníka po návratu z Totaleinsatzu v Německu, tak můžeš to tam napsat, ale maminka vyhozená ze školy.“ (ÚSD, COH, sbírka Rozhovory. Rozhovor s narátorem J vedla Marta Edith Holečková, 10. 11. 2007)

Dle líčení chtěl v jednom případě rodič dokonce vystoupit z KSČ, ale protože si byl vědom, že by takový čin poškodil jeho dítě, ve straně setrval.

„A v podstatě, kdysi v osumdesátým osmým se znovu ptali všech straníků, jestli teda chtěj zůstat ve straně. Tenkrát Jura [manžel] říkal, no jo tak, já bych nejradši vypadl, ale co mladej? Zůstal, no. Protože automaticky vysoká škola by nešla, že.“ (ÚSD, COH, sbírka Rozhovory. Rozhovor s narátorem Č vedla Michaela Appeltová, 15. 11. 2007)

Jako další způsob, jak předem minimalizovat potenciální problémy, je v biografických rozhovorech líčena strategie **nechození do kostela a do náboženství**, aby aktér nedával veřejně najevo svoji víru.

„Evka nechodila [do kostela], protože ta už byla starší a můj muž vždycky říkal ‚Ty pozor, víš, voni ju pak nevezmou do školy a tak‘.“ (ÚSD, COH, sbírka Rozhovory. Rozhovor s narátorem I vedl Tomáš Nizner, 15. 1. 2008)

„Ten starší inklinoval tak spíš ke kantořině a k řečem, jo. Tak se počítalo, že bude asi na učitele, no. Nesměl samozřejmě chodit na náboženství.“ (ÚSD, COH, sbírka Rozhovory. Rozhovor s narátorem Q vedla Jitka Svobodová, 18. 9. 2007)

Zapírání emigranta v rodině, který by jinak na aktéra vrhl politicky špatné světlo, představuje další cestu jak zmírnit potenciální potíže. Ve vyprávěních se tato strategie vyskytuje pouze jednou.

„[...] co v padesátých, už v šedesátých letech já jsem chodila na gympl a eště tam se mě kantor ptal ‚Jo, Ty jsi Plchotová, jo a ty máš v Brně tetu?‘ ‚Mám.‘ ‚Na Botanické?‘. Říkám: ‚Jo,‘ a on říká: ‚No, oni měli kluka, on zdrhl do Austrálie, že?‘ a já jsem říkala: ‚Ne, oni žádného kluka neměli.‘ ‚Jo, tak jsme byli napucovaní od těch rodičů, že nesmíte nikde nic říct. Nikdo se nesmí dovědět, že ten Mirek je pryč, protože, jo, že jsme nějaká rodina, protože víte jak to bylo, že jo. Potom už bysme měli bodičky a nedostaneš se do školy a to a vono, že jo.“ (ÚSD, COH, sbírka Rozhovory. Rozhovor s narátorem I vedl Tomáš Nizner, 15. 1. 2008)

Poslední líčený způsob, jak předejít možným problémům, můžeme označit jako **podlehnutí nátlaku**. Narátoři v biografických rozhovorech vyprávějí, že radši ustoupili, neodporovali tlaku, aby nezpůsobili sobě či svému dítěti potíže při přechodu na další stupeň vzdělávacího systému.

„[...] pak se zjistilo, že tam je eště jedna menší podmínka, že nás verbovali do komunistický strany. My sme říkali, že na to nejsme zralí být v nějaký politický straně, tak nám říkali, no tak si to rozmyslete, možná nejste zralí ani na to, abyste byli na vysoký škole. Aby teda uznali, že sme zralí, abysme byli na vysoký škole, tak sme tam vstoupili.“ (ÚSD, COH, sbírka Rozhovory. Rozhovor s narátorem M vedla Michaela Appeltová, 6. 10. 2007)

„On říkal: Ty máš dceru, že jo? Já povídám, ano, ano. No a dcera studuje na gymnáziu, že jo? No jistě by chtěla třeba studovat dál, ne? A já povídám, má takový záměr, ano, že by... No tak podívej se, když ty nevyhoviš nám, tak my zas... to víš, tak už to chodí. My se můžeme postarat o to, že dcera by se jako atd. [...] Tak já jsem se vrátil a pochopitelně asi chápete, že jsem si říkal, přece dceři nemůžu... tak jsem souhlasil.“ (ÚSD, COH, sbírka Rozhovory. Rozhovor s narátorem Ř vedl Pavel Mücke, 27. 8. 2006)

Strategie, kterými se předcházelo problémům, nalezneme dle líčení vypravěčů zastoupeny ve všech čtyřech dekadách vlády KSČ na našem území, celkem jich bylo identifikováno 32. Zkoumané biografické rozhovory ukazují, že se tyto strategie výrazně využívaly zejména v 70. (15 případů) a 80. (8 případů) letech 20. století. Nejvýraznějším způsobem, jak předcházet potížím, se ve vyprávěních jeví výběr školy, kde měl aktér větší šanci na přijetí ke studiu. Tato strategie významně prochází všemi čtyřmi sledovanými dekadami, obzvlášť silně se projevuje v 70. letech, kdy se v tomto smyslu vyjadřuje dokonce 10 narátorů. Úmyslná politická angažovanost je další cestou, která se objevuje ve všech sledovaných obdobích, není však již zastoupena tak silně. Nejpestřejší strategie pak nalezneme v 80. letech (6 různých způsobů).

4.3.2.2 Strategie uplatňované v průběhu přijímacího řízení

Své nejisté šance na přijetí na střední či vysokou školu se dle vyprávění snažili aktéři zvyšovat také v průběhu samotného přijímacího řízení. Činilo se tak prostřednictvím **známostí**, u kterých se předpokládalo, že by jejich přímluva na správných místech mohla pomoci. Taková snaha o získání protekce byla spojena i s podáním **úplatku**.

„[...] a hlásila se na kombinaci teda, kde přijímali tuším šest studentů a hlásilo se jim myslim pětadesát. Nám bylo jasné, protože ani jeden z nás není ve straně, tak bylo jasné, že ta naděje teda je nepatrná. [...] Ale to nám bylo jasné, že bez jakési protekce to nepůjde. Tak sme ted' hledali jakési kontakty, manželka nějak přes své známé se dopracovala k jakési dámě soudružce, která měla kontakty teda už nějak hodně vysoko. A tak sme přes ní se snažili tu věc jako vylepšit. No tak nás to stálo pěkných pár tisíc.“ (ÚSD, COH, sbírka Rozhovory. Rozhovor s narátorem S vedla Jana Nosková, 13. 2. 2007.)

Snaha zajistit si přijetí na vysokou školu vedla jednoho narátora dle jeho vyprávění také ke přímé konfrontaci projevené apelem na osobní odpovědnost předsedy místní organizace KSČ, který nechtěl narátorovi napsat kladné doporučení.

„Já už nevím, co sem dál s ním mluvil, ale řekl sem mu, pane Koutný, jestliže neodešlete ten posudek kladný, tak já se nedostanu na vysokou školu a bude to vaše vina, že já nebudu

moc studovat. Nevím vopravdu, kde se to ve mně vzalo, ale já sem mu tohle řekl.“ (ÚSD, COH, sbírka Rozhovory. Rozhovor s narátorem W vedl Pavel Urbášek, 27. 2. 2007.)

Strategie uplatňované v průběhu přijímacího řízení tvoří významnou součást líčených způsobů, jak překonat obtíže, ve zkoumaných biografických vyprávěních se vyskytují pouze třikrát. Jednou je nalezneme v 50. letech, dvakrát v 80. letech 20. století.

4.3.2.3 Strategie uplatňované po nepřijetí

Do poslední kategorie způsobů řešení obtíží spojených s přechodem na vyšší stupeň vzdělávací soustavy patří strategie, kterými se aktéři dle své ho vyprávění snažili zvrátit nepřijetí na školu.

Jedním ze způsobů, jak reagovat na nepřijetí ke studiu, bylo dle biografických rozhovorů podání **odvolání**.

„Když jsem se nedostala na tu umělecko-průmyslovou školu, tak rodičům to bylo opravdu podivné, protože prospěch, výsledky, všechno dobré, tak maminka řekla, já to tak nenechám, protože ona byla dominantní u nás v rodině, a podali s tatínkem odvolání.“ (ÚSD, COH, sbírka Rozhovory. Rozhovor s narátorem K vedla Petra Schindler, 16. října 2006.)

Další možností, jak nastalou situaci řešit, je dle vyprávění **nechat se na rok zaměstnat v dělnickém povolání**. Aktéři pak spoléhali na to, že jim bude připsán dělnický status, který jim další rok dopomůže v přijetí ke studiu.

„Protože Evička, která se narodila v roce 58, vždycky samý jedničky v podstatě, tak neměla šanci dostat se na střední školu. [...] No a vzhledem k tomu, že ten Emil dělal ten kovotěs, tak jsem si říkala, že by byla jedna šance. Že by jí takzvaně, to byla Lověna, ten podnik. Takzvaně zaměstnali na rok a že pak by šla na tu střední školu jako dělnickej kádr“ (ÚSD, COH, sbírka Rozhovory. Rozhovor s narátorem C vedla Petra Schindler, 24. 10. 2006.)

„Takže se nedostala ten rok, dělala ten nultý ročník a dělala uklízečku v Mendelianu, takže říkala, mám teď dělnický původ, je to skvělý [...]“ (ÚSD, COH, sbírka s narátorem F vedla Jana Nosková, 20. 9. 2006.)

Dále ve svých vyprávěních narátoři líčí, že se nenechali neúspěchem odradit a na danou školu se **přihlásili znovu**, někdy i vícekrát. Tuto strategii spojili v některých případech i s nastoupením do **nultého ročníku** na vysokou školu.

„[...] a když vojna skončila, tak já jsem se samozřejmě zas hlásil na vysokou školu, na všechny možný. Tam, kam jsem se hlásil před vojnou, hlásil jsem se i po vojně, ale výsledek byl naprosto stejný.“ (ÚSD, COH, sbírka Rozhovory. Rozhovor s narátorem T vedl Pavel Urbášek, 26. 6. 2007.)

„I na tý průmyslovce jsem to zkoušel, ale bohužel vždycky byly okolnosti, že buďto to neotvírali, což bylo méně často, anebo mi zaměstnavatel, to byl Krajskej národní výbor, odbor školství, řekli ne, nesouhlasíme, nepotřebujeme, nechcem atd. Takže nikdy to nevyšlo. Vyšlo to až na třináctý pokus a to jsem teda byl na tý průmyslovce a v jednačtyřiceti jsem začal studovat psychologii.“ (ÚSD, COH, sbírka Rozhovory. Rozhovor s narátorem Y vedl Zdeněk Doskočil, 19. 5. 2007.)

„No tak to taky sme si velké iluze nedělali a taky skutečně nebyla přijata. Ale protože je to jako dívka nebo respektive dneska paní, která jako má svou hlavu, a když něco chce dosáhnout, tak udělá opravdu hodně, když ne všechno, aby toho dosáhla, tak opravdu na tom trochu pracovala, my taky, a ona zjistila, že je možnost se přihlásit do jakéhosi studia, tu formu přesnou, jak se to říká, sem zapomněl. Ale to bylo jako takové, forma dálkového studia. Ale jakéhosi bych řekl neoficiálního. [...] No a hlásila se znovu...“ (ÚSD, COH, sbírka Rozhovory. Rozhovor s narátorem S vedla Jana Nosková, 13. 2. 2007.)

V jednom případě narátorka uvádí, že se při dalším pokusu o přijetí na školu dopustila **podvodu** a vymazala dceři z posudku negativní větu.

„A když přišlo na posudek, tak tam byla jedna paní a ta tam stejně tu poslední větu zase takovou blbou připsala. Emil tenkrát dělal v Radotíně a to jsem měla tenkrát hroznej strach, jak je člověk opravdu hloupej vůči tý době, já jsem tam tu větu prostě vygumovala. Já jsem jí zlikvidovala.“ (ÚSD, COH, sbírka Rozhovory. Rozhovor s narátorem C vedla Petra Schindler, 24. 10. 2006.)

Jako další cesta, jak překonat nepřijetí na zvolenou školu, se v biografických vyprávěních ukazuje **studium střední či vysoké školy při zaměstnání**. Aktéři po

neúspěchu v přijímacím řízení nastoupili do práce, za nějaký čas se ale již jako zaměstnaní přihlásili na dálkové či odpolední studium, které již bylo více politicky otevřenější.

„Zase jsem se hlásil na vysokou školu, ta situace se pochopitelně opakovala a zase prostě jsem byl jako nedoporučen a tak jsem se zase na vysokou školu teda jako nedostal. [...] Tak to šlo už celkem rychle a jako konstruktér jsem vlastně tam dělal normální konstrukční práci. Ale hned zase jsem se přihlásil na vysokou školu. To už problém nebyl, už jsem šel ze zaměstnání, že jo. No a přihlásil jsem se na Vysokou báňskou do Ostravy. A tak jsem ji udělal jako odpolední studium.“ (ÚSD, COH, sbírka Rozhovory. Rozhovor s narátorem Q vedla Jitka Svobodová, 18. 9. 2007.)

Jeden z nárátorů si dle svého líčení stanovil dálkové studium vysoké školy jako podmínku při podpisu pracovní smlouvy.

„Pak jsem dokonce měl jít do Moskvy na komsomolskou školu. Zase ale dostali přednost děti z Prahy a těch rodin významných funkcionářů. [...] Já jsem při podpisu vstupu do armády dal podmínku, že chci studovat vysokou školu, dálkově.“ (ÚSD, COH, sbírka Rozhovory. Rozhovor s narátorem Š vedl Jiří Petráš, 11. 11. 2008.)

Další způsob překonávání neúspěchu, který nalezneme ve zkoumaných životopisných rozhovorech, představují **žádosti a stížnosti**. Sami aktéři adresovali dle líčení žádost o přijetí či stížnost na nepřijetí oficiálním úřadům, jako byl krajský úřad či ústřední výbor KSČ. Rodiče aktérů si zase chodili stěžovat ke svým nadřízeným nebo k řediteli školy, na které se jejich dítě nedostalo.

„Přišlo mně oznámení, že přijímací pohovory sem udělal, ale pro nedostatek místa na gymnáziu nemůžu být přijatý. Takže to byl první můj velký problém. Nevím, jestli sem se to od někoho dověděl, nebo jestli byl to už můj nápad, ale jel sem požádat na krajský úřad tehdy do Gottwaldova, byl umístěný v Otrokovicích, jestli bych nemohl být přijatý.“ (ÚSD, COH, sbírka Rozhovory. Rozhovor s narátorem W vedl Pavel Urbášek, 27. 2. 2007.)

„Dostal jsem zamítavou odpověď. Pak říkám tomu panu Kobzovi, tak dívejte se, ať mají, kolik chtějí zájemců, třeba nikoho, tak mě stejně nepozvou. Tak on říkal, tak víš, co? Tak to my se nedáme. My napíšeme stížnost na ÚV KSČ. No tak jsme to zformulovali, já jsem tam

napsal všechny svoje příznivé okolnosti a zkušenosti [...]“ (ÚSD, COH, sbírka Rozhovory. Rozhovor s narátorem T vedl Pavel Urbášek, 19. 6. 2007.)

„[...] dělala zkoušky na gymnázium na Slovanském náměstí v Králově Poli, zkoušky udělala, to bylo dobrý, ale z kádrových důvodů nemohla být přijata. Ale tehdy nás to dožralo, protože sme říkali, tak my tady pracujem jak cvočci, všichni máme, plníme jako povinnosti a kdesi cosi a tahle, a já sem potom zašla za naším panem ředitelem a říkám, tak se mně nepodařilo, aby dcera se dostala na gymnázium. On neříkal nic, ale já dodneška tuším, že nějakým zásahem se stalo, že přišlo, že Iva je přijata.“ (ÚSD, COH, sbírka Rozhovory. Rozhovor s narátorem D vedla Jana Nosková, 27. 3. 2007.)

„U Zdeny to bylo horší, ta se dostala na tu střední školu jenom proto, že rozšiřovali třídu o jednu víc. A já dyž sem to šel reklamovat k té ředitelce, tak ona se podívala a zarazila se a říkala, jak je to možný, že ju nevzali? A já sem zvedl prst a říkám, už sem se toho chytl.“ (ÚSD, COH, sbírka Rozhovory. Rozhovor s narátorem Ž vedla Jana Nosková, 8. 2. 2007.)

Dalším způsobem, jímž se aktéři pokoušeli zvrátit neúspěch při přijímacích zkouškách, bylo **získání doporučení** od důležitých kapacit oboru či jiných významných osob.

„A od nich jsem dostal doporučení při přijímačkách na vysokou školu, protože já jsem k přijímačkám nebyl pozvanej. Čili oba dva mi napsali doporučení. [...] A já jsem říkal, že mám doporučení z fyzikálního ústavu a tenkrát fakulty jaderné a fyzikálně inženýrské od toho docenta Kvasnici, tak jestli by to nemohla nějak vzít v úvahu.“ (ÚSD, COH, sbírka Rozhovory. Rozhovor s narátorem T vedl Pavel Urbášek, 19. 6. 2007.)

„Tehdy jsem se tam poprvé nedostal, bylo to spíš ne z odborných, ale politických důvodů, [...] a byl sem zaměstnán, a to byla ta výhoda, dostal sem místo přímo na Vysoké škole chemicko-technologické v Praze na Ústavu technologie paliv a vody. Takže já jsem rok byl zase v praxi po absolutorii Vyšší průmyslové školy chemické, jak se to tehdy říkalo, a dostal jsem se na chemii až po ročním zpoždění, neměl sem tehdy problém žádnéj, mě doporučilo pracoviště, no a pak sem studoval od roku 1950 až do roku 1956 na VŠChT v Praze.“ (ÚSD, COH, sbírka Rozhovory. Rozhovor s narátorem Ť vedla Lucia Segl'ová, 7. 11. 2007.)

Jako poslední způsob překonávání nepřijetí na zvolenou školu vyššího stupně zmiňují narátoři snahu přihlásit se na jinou školu, **školu s větší šancí** na přijetí. Větší šanci spatřovali aktéři v oboru či ve škole jiného typu, než na které aspirovali původně,

např. se aktér přihlásil na jedenáctiletku, ačkoliv původně zamýšlel studovat střední průmyslovou školu. Pro přijetí na takovou školu bylo někdy využito známostí rodičů.

„[...] a chtěl jsem jít na vojenskou školu, jsem chtěl jít do Liptovského Mikuláše a tam jsem se z neznámých důvodů nedostal. Tak jsem se přihlásil na Vysokou školu dopravní do Prahy, kde jsem udělal přijímací zkoušky a tam mě vzali. A to, že mě nevzali na tu vojenskou školu, to přikládám tomu, že rodiče nebyli ve straně, si myslím.“ (ÚSD, COH, sbírka Rozhovory. Rozhovor s narátorem L vedla Michaela Appeltová, 18. 10. 2007.)

„Fakt že na tý škole, byla to střední škola v Kladně, kde jsem měla známého ředitele, kterej chodil kdysi s mojí švagrovou, prostě takový tady tyhlenty, takže nakonec jí [dceru] na tu školu vzali.“ (ÚSD, COH, sbírka Rozhovory. Rozhovor s narátorem C vedla Petra Schindler, 24. 10. 2006.)

„Já jsem se hlásil na střední průmyslovou školu, ale pak teda vzápětí na tu jedenáctiletou školu, když mě nevzali na průmyslovou školu, ale pochopitelně, protože jsem nebyl doporučen ani prověřen, tak jsem na žádnou školu jako přijat nebyl a bylo mi doporučeno jít do učení. [...] Je teda fakt, že to tak nakonec nedopadlo, protože otec přece jenom sem tam měl ještě nějaký, dalo by se říct, i známý, protože ten Žďár bylo poměrně malý město. Stavěl se tam podnik, ale přece jenom mezi těma, jak bych řekl, starejma žďárákama měl ještě známý, tak po takovým horko těžko různých odvoláních a těch těchle mě vzali na jedenáctiletku do Nového města na Moravě.“ (ÚSD, COH, sbírka Rozhovory. Rozhovor s narátorem Q vedla Jitka Svobodová, 18. 9. 2007.)

Ve zkoumaných biografických vyprávěních nalezneme 35 případů použití strategií navazujících na nepřijetí na školu vyššího stupně. Tyto tvoří celkově polovinu všech nalezených strategií, objevují se v líčení všech čtyř sledovaných dekád. Směrem od 50. k 80. letům 20. století jejich početnost klesá. Nejvýrazněji pak z této kategorie vystupuje strategie školy s šancí, která se v 50. letech objevuje ve vyprávěních šestkrát, v dalších dekádách ale její zastoupení klesá, až v 80. letech úplně vymizí. Výraznou pozici z hlediska míry zastoupení zaujímá také strategie žádosti či stížnosti, se kterou se setkáváme v prvních třech dekádách. Strategie přihlášení se na danou školu podruhé, popřípadě i vícekrát za sebou, prostupuje jako jediná všemi čtyřmi sledovanými obdobími, ovšem v malém počtu.

4.3.3 Vazby mezi příčinami problémů a strategiemi jejich řešení

Je zřejmé, že zkoumané příčiny problémů a strategie jejich řešení nejsou v životopisných vyprávěních líčeny samostatně, izolovaně, ale že spolu souvisejí.

V následujících čtyřech tabulkách odpovídajících čtyřem dekadám trvání socialistického režimu v Československu (50., 60., 70. a 80. léta 20. století) proto ukazují, na jaké příčiny problémů v jednotlivých časových obdobích navazují jaké strategie. Je ovšem nutné podotknout, že ne ve všech vyprávěních lze k příčinám problémů strategie jejich řešení (a naopak) vystopovat. V některých případech totiž narátoři zmiňují jen problémy a jejich příčiny, v jiných zase jen problémy a strategie jejich řešení. Následující tabulky proto neobsahují všechny identifikované případy.

Na levé straně tabulky jsou uvedeny čtyři výše popsané kategorie příčin problémů, každé kategorii náleží jiná barva (nesprávný původ = červená, politické aspekty = modrá, nedostatek konexí = zelená, víra = žlutá). Na pravé straně tabulky jsou vypsány tři výše popsané kategorie strategií řešení problémů, které navíc pro větší přehlednost rozdělují do nalezených podkategorií. Tečky na levé straně tabulky představují jednotlivé nalezené případy příčin problémů, rozdělených podle kategorií. Vazby mezi jednotlivými příčinami a strategiemi vyjadřují šipkami, které barevně odpovídají kategoriím příčin problémů.

1948 – 50. LÉTA 20. STOLETÍ

PRICINY PROBLÉMŮ		STRATEGIE REŠENÍ PROBLÉMŮ	
PŮVOD	•	škola s šanci – rozumné vedení	PŘEDCHÁZENÍ PROBLÉMŮM
		škola s šanci – známý ředitel	
		škola s šanci – jiný typ školy	
		škola s šanci – jiný obor	
		škola s šanci – kvóty	
snaha o dobrý prospěch	PŮBĚH		
pol. angažování – funkce, průvody			
pol. angažování – členství v KSČ			
POLITICKÉ FAKTORY	•	pol. angažování – OP, ČSM/SSM	
		nechození do kostela/náboženství	
		zapírání emigranta v rodině	
		podlehnutí nátlaku	
KONEXE	•	známosti	PO NEPŘÍJETÍ
		úplatek	
		přímá konfrontace	
		jít na rok pracovat na dělníka	
		odvolání	
VÍRA	•	hlásit se vícekrát	
		podvádět	
		nultý ročník	
		VŠ/SŠ studovat při práci	
		žádost/stížnost – oficiální místa	
		žádost/stížnost – nadřízený	
		doporučení	
		škola s šanci – přes známosti	
		škola s šanci – jiný typ školy	
		škola s šanci – jiný obor	

60. LÉTA 20. STOLETÍ

PRICINY PROBLÉMŮ		STRATEGIE REŠENÍ PROBLÉMŮ	
PŮVOD	•	škola s šanci – rozumné vedení	PŘEDCHÁZENÍ PROBLÉMŮM
		škola s šanci – známý ředitel	
		škola s šanci – jiný typ školy	
		škola s šanci – jiný obor	
		škola s šanci – kvóty	
POLITICKÉ FAKTORY	•	snaha o dobrý prospěch	PŘEBĚH
		pol. angažování – funkce, průvody	
		pol. angažování – členství v KSČ	
		pol. angažování – OP, ČSM/SSM	PO NEPŘÍJETÍ
		nechození do kostela/náboženství	
zapírání emigranta v rodině			
podlehnutí nátlaku			
KONEXE	•	známosti	PO NEPŘÍJETÍ
		úplatek	
		přímá konfrontace	
		jit na rok pracovat na dělníka	
		odvolání	
VÍRA	•	hlásit se vícekrát	PO NEPŘÍJETÍ
		podvádět	
		multý ročník	
		VŠ/SŠ studovat při práci	
		žádost/stížnost – oficiální místa	
žádost/stížnost – nadřízený			
		doporučení	
		škola s šanci – přes známosti	
		škola s šanci – jiný typ školy	
		škola s šanci – jiný obor	

70. LÉTA 20. STOLETÍ

PRICINY PROBLÉMŮ		STRATEGIE REŠENÍ PROBLÉMŮ	
PŮVOD		škola s šanci – rozumné vedení	PŘEDCHÁZENÍ PROBLÉMŮM
		škola s šanci – známý ředitel	
		škola s šanci – jiný typ školy	
		škola s šanci – jiný obor	
		škola s šanci – kvóty	
snaha o dobrý prospěch			
pol. angažování – funkce, průvody			
pol. angažování – členství v KSČ			
pol. angažování – OP, ČSM/SSM			
POLITICKÉ FAKTORY		nechození do kostela/náboženství	
		zapírání emigranta v rodině	
		podlehnutí nátlaku	
		známosti	
úplatek	PO NEPŘÍJETÍ		
přímá konfrontace			
jít na rok pracovat na dělníka			
odvolání			
hlásit se vícekrát			
podvádět			
KONEXE			multý ročník
			VŠ/SŠ studovat při práci
			žádost/stížnost – oficiální místa
žádost/stížnost – nadřízený			
VÍRA		doporučení	
		škola s šanci – přes známosti	
		škola s šanci – jiný typ školy	
škola s šanci – jiný obor			

80. LÉTA 20. STOLETÍ

PRICINY PROBLÉMŮ		STRATEGIE REŠENÍ PROBLÉMŮ		
PŮVOD		škola s šanci – rozumné vedení	PŘEDCHÁZENÍ PROBLÉMŮM	
		škola s šanci – známý ředitel		
		škola s šanci – jiný typ školy		
		škola s šanci – jiný obor		
		škola s šanci – kvóty		
snaha o dobrý prospěch	PŮVOD			
pol. angažování – funkce, průvody				
pol. angažování – členství v KSČ				
POLITICKÉ FAKTORY		pol. angažování – OP, ČSM/SSM		PŮVOD
		nechození do kostela/náboženství		
		zapírání emigranta v rodině		
		podlehnuti nátlaku		
KONEXE		známosti	PŮVOD	
		úplatek		
		přímá konfrontace		
		jít na rok pracovat na dělníka	PO NEPŘÍJETÍ	
		odvolání		
		hlásit se vícekrát		
		podvádět		
		multý ročník		
		VŠ/SŠ studovat při práci		
		žádost/stížnost – oficiální místa		
žádost/stížnost – nadřízený				
doporučení				
VÍRA		škola s šanci – přes známosti		
		škola s šanci – jiný typ školy		
		škola s šanci – jiný obor		

Tabulky ukazují, že dle biografických vyprávění byly v 50. letech 20. století problémy zapříčiněné nevhodným původem a politickými faktory řešeny až po neúspěchu, nepřijetí na školu vyššího stupně. 60. léta řešení nevhodného původu „post-strategiemi“ potvrzují, a také naznačují nové směřování ke strategiím předcházení. 70. letům již strategie předcházení jasně dominují, jsou jimi řešeny jak politické faktory problémů, tak problémy související s konexemi a vírou. Poslední dekáda vlády socialistického režimu takovéto rozložení víceméně potvrzuje.

4.3.4 Shrnutí zjištění

Nevhodný původ, ať již třídní, etnický či „geografický“, způsoboval dle líčení obtíže pouze v 50. a 60. letech 20. století, aktéři těchto situací na obtíže reagovali téměř vždy až po jejich vzniku, a to zejména tím, že se po prvním neúspěchu v přechodu na vyšší stupeň vzdělávání přihlásili na školu, kde měli vyšší šance na přijetí. Politické faktory problémů hrají roli po celou dobu trvání socialistického školství, jejich struktura se ale v průběhu času mění, stejně jako strategie, které na ně navazují. V 50. letech zapříčiňuje problémy politická neangažovanost a zejména negativní postoj k režimu, nesnáze jimi způsobené řeší nároční až zpětně, nejvíce strategiemi školy s vyšší šancí. V 70. a 80. letech se objevuje zcela nová politická příčina problémů, vyškrtnutí či vyloučení z KSČ, která svojí početností zastíní příčiny předešlé. Přináší i zásadní změnu ve využívaných strategiích: aktéři se zaměřují na způsoby, jak problémům předejít, a volí především strategii školy s vyšší šancí. V 70. a 80. letech se jako nová kategorie příčin překážek objevuje nedostatek konexí, i těmto problémům se snaží aktéři 70. let většinou předcházet cestou školy s vyšší šancí. Problémy spojené s vírou jsou tematizovány méně a poprvé se s nimi setkáváme až v 60. letech. Způsob, jakým byly řešeny, však odpovídá obratu od post-strategií ke strategiím předcházení, které se v 80. letech projevovaly nechozením do kostela a hodin náboženství.

Z analyzovaných biografických rozhovorů tedy můžeme vysledovat trend vedoucí od problémů původu a politických faktorů řešeným „post-strategiemi“ k problémům politických faktorů, absence konexí a víry řešených „pre-strategiemi“. Obrat od post-strategií k pre-strategiím se v biografických vyprávěních projevuje velmi výrazně, oběma obdobími však dominuje strategie školy s vyšší šancí, která může být uplatňována jak před, tak po vzniku problémů.

5. Interpretace, diskuse

Z líčení biografických vyprávění se zdá, že lidé situaci vzniklou v Československu po roce 1948 chápou po dobu dvou prvních dekad jako období budování jasně vyhraněného systému, ve kterém byl kladen důraz na dělnický a rolnický původ člověka jako na jeden ze základních kamenů struktury komunismu. 70. a 80. léta 20. století pak považují za období vytváření systému reprodukce elit a kolonizace parametrů socialismu prostřednictvím známostí. Nastolený socialistický režim vnímají po celou dobu jeho trvání jako politický systém, v němž byl negativně nahlížen nejen záporný postoj k vládoucí straně, ale i politická neutralita a neangažovanost. V jejich vyprávěních se navíc 50. léta profilují jako období represí, na které nebyli připraveni a reagovali na ně až po jejich dopadu. V 70. letech se ale již systému přizpůsobují a znají jeho fungování, což se projevuje předcházením těmito represím. Z životopisných vyprávění proto můžeme také usuzovat, že generace, jejichž školní léta spadají do 50. a 60. let, se poučily z vývoje svých vlastních vzdělávacích trajektorií a své děti, navštěvující školy v 70. a 80. letech, se snažily před útlakem uchránit již dopředu, pomocí strategií, které by represe eliminovaly nebo alespoň zmírňovaly jejich budoucí dopad. Lidé ve svých myslích zaznamenávají i proměnu obrazu víry. Ještě v 50. letech pro ně víra v Boha nepředstavuje negativní lidskou charakteristiku. Takovéto vnímání se však mění v průběhu 60. a 70. let a vrcholí v 80. letech, kdy je víra vnímána záporně, až jako jakási anomálie, která se před veřejností skrývá.

Při srovnání podoby přechodu na vyšší vzdělávací stupeň vzniklé na základě kolektivní paměti obsažené v životopisných vyprávěních a podoby socialistického školství, kterou přináší vědci (Wolchik, 1979; Hájek, 1997; Hanley, 2001; Matějů, 2001; Mokres, 2002; Vodochodský, 2007; Connelly, 2008; Simonová, 2008; Urbášek, 2008; Matyáš et al., 2009; Volná, 2009), zjistíme, že představa kolektivní paměti zapadá do expertního obrazu jen částečně.

To, že lidé ve svých vyprávěních líčí problémy vzdělanostní mobility odvislé od charakteru režimu, znamená, že si školství a vzdělávání skutečně pamatují jako významnou složku moci socialistického systému. Narátoři si pamatují taková opatření režimu, jako bylo zavedení pozitivní diskriminace prostřednictvím kvót pro dělnickou

a rolnickou třídu, avšak nevnímají je jako krok směrem ke zmenšení nerovností v přístupu ke vzdělání, ale jako nespravedlivé a utlačující. Ačkoliv Komunistická strana Československa upřednostňovala děti z dělnických a rolnických rodin údajně po celou dobu své vlády (Kreidl, 2001), v lidských pamětech je nesprávný původ považován za přitěžující okolnost jen v 50. a 60. letech. Přitom kvantitativní výzkumy ukazují, že socialistická pozitivní diskriminace měla úspěch kromě období 1948–1953 také právě v letech 1969–1974 (Kreidl, 2001). Příčinu takového obrazu v lidské paměti můžeme snad nalézt v emotivních historických událostech počínajících v roce 1968. Násilná invaze vojsk Varšavské smlouvy způsobila v české společnosti šok a obrovské zklamání z konce nadějného průběhu pražského jara. Následovalo období tvrdého upevňování socialistického režimu a stranických čistek (které lidé ve svých pamětech reflektují také jako velmi významnou příčinu problémů při přechodu na vyšší stupeň vzdělávání). Je možné, že se tyto události do lidských pamětí vryly natolik silně, že problém nesprávného původu zcela zastínil. Politickou dimenzi označují vědci za jeden z charakteristických rysů socialistického školství. Zdá se však, že se v lidských pamětech uchovala jako charakteristika hlavní.

Dále se ukazuje, že si lidé ve svých pamětech udrželi opatření minulého režimu zavádějící vzdělávání dospělých a kvóty podle pohlaví a národnosti. Na druhou stranu nereflektují existenci kvót podle místa bydliště (město versus vesnice). Zajímavé také je, v jakém kontextu tato opatření vykreslují. Dle současných vědeckých poznatků (Matějů, 2001; Morkes, 2002) bylo mimořádné vzdělávání při zaměstnání určeno pro vybrané kádry a kvóty zavedeny pro snížení nerovností. V životopisných vyprávění se tato opatření objevují ale jako vedlejší cesty ke vzdělání, způsoby, jak lidé s nesprávným profilem vzdělání přece jen získávali. V podobném smyslu se v lidských pamětech uchovala i polytechnizace vzdělávání. Režim kladl důraz zejména na technicky zaměřené obory. Takto zaměřené školy podporoval a rozšiřoval a lidé s nevhodným profilem na nich nalézali místa ke svému dalšímu vzdělání.

Současné kvantitativní výzkumy ukazují, že navzdory pozitivní diskriminaci dětí dělníků a rolníků nedošlo v socialistickém Československu k dlouhodobé redukci nerovností v přístupu ke vzdělání (Hanley, 2001; Kreidl, 2001) Doposud neznáme jasnou příčinu této rezistence. Jak shrnuje Simonová (Simonová, 2008, s. 430), jedním z možných vysvětlení je, že vlivem korupce a upřednostňování nebyla opatření pozitivní diskriminace přísně dodržována. Zjištění získaná z biografických rozhovorů neukazují, že by si lidé pamatovali korupci jako významnou strategii překonávání

represí, je ovšem možné, že se za uplácení stydí, a proto jej radši ze svých vyprávění vypouštějí. Na druhou stranu se kolektivní paměť přiklání k druhé části hypotézy – narátoři zmiňují problém protekce. Kreidl (Kreidl, 2008) zase přichází s vysvětlením, že k nesnížení nerovností v přístupu ke vzdělání došlo proto, že řada lidí postupovala cestou neobvyklých vzdělávacích drah. Sám zmiňuje odložení vzdělání (lidé začali pracovat a až po nějaké době se znovu přihlásili ke studiu) a postup oklikou (studovali po sobě dvě střední školy). Takovéto vzdělávací trajektorie biografické rozhovory zachycují, kromě protekce a odložených či neobvykle řazených vzdělávacích drah však nabízejí ještě daleko širší paletu strategií při překonávání systémem nastavených překážek za vyšším vzděláním. Upozorňují zejména na strategii školy s vyšší šancí a na kvantitativními výzkumy těžko zachytitelné strategie předcházení problémů.

Závěr

Na základě kvalitativní analýzy přístupu ke vzdělání v socialistickém Československu v životopisných vyprávěních inteligence jsem zjistila, že lidé přičítají nepřijetí na sekundární či terciární stupeň vzdělávání svému nevhodnému původu, nedostatku konexí, své víře a zejména politickým faktorům. V jejich líčení se také ukázalo, že problémy nepřijetí aktéři neřešili pouze až poté, co nastaly, ale snažili se jejich vzniku i předcházet.

V životopisných vyprávěních můžeme v průběhu trvání socialistického režimu v Československu vysledovat určitý trend. Zatímco v prvních dvou dekádách vnímali pamětníci jako překážku především svůj původ a politické faktory a řešili je post-strategiemi, v dalších dvou dekádách přičítali své problémy vedle politických faktorů i víře a nedostatku konexí a při jejich řešení uplatňovali pre-strategie.

Tento trend můžeme interpretovat jako proměnu obrazu socialistického režimu v kolektivní paměti směrem od období represí a budování systému k období adaptace a kolonizace systému. Zjištění také naznačují, že generace navštěvující školu v 50. a 60. letech 20. století se poučila z problematičného vývoje svých vzdělávacích trajektorií a obtížím ve školních drahách svých dětí se již snažila předcházet, konkrétní cestu však volila stále stejnou - vybírala školu s vyšší šancí na přijetí.

Je ovšem třeba brát na vědomí, že prezentovaná zjištění vychází z biografických vyprávění, která představují jiný druh zdroje, než jsou data typu historického dokumentu, data sesbíraná na základě dotazníků pro potřeby kvantitativních výzkumů nebo data určená pro kvalitativní výzkum, která se orientují na jedno téma nebo období. Každé jednotlivé biografické vyprávění je ojedinelým, takřka uměleckým dílem, které jeho autor konstruuje jako v čase plynoucí příběh svého života. Životopisné vyprávění se liší od odpovědí na konkrétní otevřené otázky zejména tím, že se vyvíjí v čase. Každý bod líčení (kromě počátku) vždy navazuje na to, co bylo v biografickém vyprávění již líčeno. Narátor má tedy prostor budovat určitý umělý konstrukt.

Z důvodu specifického charakteru biografických vyprávění se nedají výsledky mého výzkumu chápat jako objektivní zjištění, která by mohla potvrdit, vyvrátit či proměnit mapu problematiky socialistického školství vzniklou výzkumy tradičního charakteru. Mohou nás však přivést k pochybnostem o jejich platnosti, mohou nám pomoci přiklonit se k některé z vědci navrhovaných hypotéz a iniciovat další

a detailnější zkoumání. Presentovaná zjištění lze proto považovat za komplementární k tradičním výzkumům, doplňující existující obraz o další rovinu – o to, co zůstalo v jednotlivých osobních pamětech a v naší paměti kolektivní.

Použitá literatura

ALAN, Josef. *Společnost, vzdělání, jedinec*. 1. vyd. Praha : Svoboda, 1974. 232 s. ISBN 25-135-74.

ANDREWS, Molly. Politika zapomínání : rekonstrukce minulosti v přechodu k postkomunismu. In KONOPÁSEK, Z. (ed). *Otevřená minulost : autobiografická sociologie státního socialismu*. 1. vyd. Praha : Nakladatelství Karolinum, 1999. s. 87–106. ISBN 80-7184-755-0.

CONNELLY, John. *Zotročená univerzita : sovětizace vysokého školství ve východním Německu, v českých zemích a v Polsku v letech 1945–1956*. 1. vyd. 2008 : Nakladatelství Karolinum, Praha. 496 s. ISBN 978-80-246-1185-3.

FRANC, Oldřich. *Řízení výchovy a vzdělávání : Základní dokumenty o československém školství*. 1. vyd. 1983: Státní pedagogické nakladatelství, Praha. 156 s. ISBN 17-303-82.

GABLASOVÁ, Dana. „Tenkrát se to takhle neříkalo, komunistický režim...“ : Lingvistická analýza životopisných rozhovorů. In VANĚK, M. (ed.). *Obyčejní lidé...?! : pohled do života tzv. mlčící většiny : životopisná vyprávění příslušníků dělnických profesí a inteligence*. 1. sv. 1. vyd. 2009 : Academia, Praha. s. 97–132. ISBN 978-80-200-1791-8.

HÁJEK, Martin. *Vývoj vybraných oborů vzdělání z hlediska genderu*. Praha : Akademie věd České republiky, Sociologický ústav, 1997. 56 s. ISBN 80-85950-31-6.

HANLEY, Eric. (2001) Centrally Administred Mobility Reconsidered : The Political Dimension of Educational Stratification in State-Socialist Czechoslovakia. *Sociology of Education*. 2001, vol. 74, s. 25–43. ISSN 0142-5692.

JAREŠ, Jakub. Přijímací řízení na vysoké školy v období tzv. normalizace : příkla Filozofické fakulty UK. In VOLNÁ, K. et al. *Prověřená fakulta : KSČ na Filozofické*

fakultě UK v letech 1969–1989. 1. vyd. Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 2009. s. 35–85. ISBN 978-80-7285-110-2.

KONOPÁSEK, Zdeněk (ed.). *Otevřená minulost : autobiografická sociologie státního socialismu*. 1. vyd. Praha : Nakladatelství Karolinum, 1999. 371 s. ISBN 80-7184-755-0.

KREIDL, Martin. *The Role of Political, Social and Cultural Capital in Secondary School Selection in Socialist Czechoslovakia, 1948–1989*. 1. vyd. Praha : Sociologický ústav AV ČR, 2001. 48 s. ISBN 80-85950-93-6.

KREIDL, Martin. *Cesty ke vzdělání : vzdělanostní dráhy a vzdělanostní nerovnosti v socialismu*. 1. vyd. Plzeň : Západočeská univerzita v Plzni, 2008. 323 s. ISBN 978-80-7043-678-3.

LUDVÍKOVÁ, Marta. *Co vy na to, pane Komenský?* 1. vyd. Praha : Triton, 2006. ISBN 80-7254-545-0.

MATĚJŮ, P. Kdo získal a kdo ztratil v socialistické redistribuci : čtyřicet let vývoje vzdělanostních nerovností v Československu. *Sociologický časopis*. 1991, roč. 27, č. 1, s. 319–344. ISSN 0038-0288.

MATYÁŠ, Jiří et al. *Dějiny žateckého gymnázia : Schola zatecensis*. 1. vyd. Ústí nad Labem : Alois international Kristiny Kaiserové, 2009. 394 s. ISBN 978-80-8697-85-8.

MAYEROVÁ, F.; VAŠÍČEK, Z. Minulost a současnost, paměť a dějiny. *Soudobé dějiny*. 2004, roč. 11, č. 4, s. 9–32. ISSN 1210-7050.

MORKES, František. *Kapitoly o školství, o ministerstvu a jeho představitelích : (Období let 1848–2001)*. 1. vyd. Praha : Pedagogické muzeum J. A. Komenského, 2002. 122 s. ISBN 80-901461-9-8.

MOŽNÝ, IVO. *Proč tak snadno... : některé rodinné důvody sametové revoluce : sociologický esej*. 1. vyd. Praha : Sociologické nakladatelství, 1991. 81 s. ISBN 80-901059-0-4.

PORTELLI, Alessandro. What makes oral history different. In PERKS, R.; THOMSON, A. (ed.). *The oral history reader*. London, New York : Routledge, 1998 [cit. 2010–05–06]. Dostupný z WWW: <<http://faculty.utep.edu/Portals/1649/3390HS/Portelli%201991%20Oral%20History%20Different.pdf>>.

SIMONOVÁ, N. Educational inequalities and educational mobility under socialism in the Czech Republic. *The Sociological Review*. 2008, vol. 56, no. 3, s. 429–453. ISSN 0038-0261.

SOMR, Miroslav et al. *Dějiny školství a pedagogiky*. 1. vyd. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1987. 359 s. ISBN 14-601-87.

URBÁŠEK, Pavel. *Vysokoškolský vzdělávací systém v letech tzv. normalizace*. 1. vyd. Olomouc : Univerzita Palackého v Olomouci, 2008. 234 s. ISBN 978-8-244-1879-7.

URBÁŠEK, Pavel. Vysokoškolští učitelé a vysokoškolské prostředí v letech tzv. normalizace. In VANĚK, M. (ed). *Obyčejí lidé...?! : pohled do života tzv. mlčící většiny*. sv 1. Studie. 1. vyd. Praha : Academia, 2009. s. 430–471. ISBN 978-80-200-1791-8.

VANĚK, Miroslav. *Orální historie ve výzkumu soudobých dějin*. 1. vyd. Praha : Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 2004. 175 s. ISBN 80-7285-045-8.

VANĚK, Miroslav; MÜCKE, Pavel; PELIKÁNOVÁ, Hana. *Naslouchat hlasům paměti : teoretické a praktické aspekty orální historie*. 1. vyd. Praha : Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 2007. 224 s. ISBN 978-80-7285-089-1.

VANĚK, Miroslav (ed.). *Obyčejí lidé...?! : pohled do života tzv. mlčící většiny*. sv 1. Studie. 1. vyd. Praha : Academia, 2009. 531 s. ISBN 978-80-200-1791-8.

VODOCHODSKÝ, I. Patriarchát na socialistický způsob: k genderovému řádu státního socialismu. část 1. *Gender – rovné příležitosti – výzkum* [online]. 2007, roč. 8, č. 2 [cit. 2010-04-16]. Dostupné z WWW: <<http://www.genderonline.cz/view.php?cisloclanku=2008012707>>. ISSN 1213-0028.

VODOCHODSKÝ, I. Patriarchát na socialistický způsob: k genderovému řádu státního socialismu. část 2. *Gender – rovné příležitosti – výzkum* [online]. 2007, roč. 8, č. 2 [cit. 2010-04-16]. Dostupné z WWW: <<http://www.genderonline.cz/view.php?cisloclanku=2008012708>>. ISSN 1213-0028.

VOLNÁ, Katka. Fakulta a strana : působení KSČ na Filozofické fakultě UK v letech 1969–1989. In VOLNÁ, K. et al. *Prověřená fakulta : KSČ na Filozofické fakultě UK v letech 1969–1989*. 1. vyd. Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 2009. s. 7–33. ISBN 978-80-7285-110-2.

WOLCHIK, S. L. The Status of Women in A Socialist Order : Czechoslovakia, 1948–1978. *Slavic Review*. 1979, vol. 38, no. 4, s. 583–602. ISSN 0037-6779.

Seznam příloh

Příloha č. 1: Obsahy použitých „autokódů“ (seznam)

**Příloha č. 2: Příčiny problémů při přechodu na vyšší stupeň vzdělávání
v socialistickém Československu (tabulka)**

**Příloha č. 3: Strategie řešení problémů při přechodu na vyšší stupeň vzdělávání
v socialistickém Československu (tabulka)**

Přílohy

Příloha č. 1: Obsahy použitých autokódů (seznam)

1. Škola

=škol*|vysok*|vejšk*|střední|gymnáz*|gympl*|průmyslov*|jedenáctilet*|učení|učňák
|základn|základk*.

2. Problém

=problém*|problem*|potíž*|obtíž*|nesnáz*|překážk*.

3. Ne/doporučit

=*doporuč*|neda*|posud*.

4. Nenechat

=nenecha*|nepřijm*|nepřijal*|nevz*.

5. Nemožnost

=nemohl*|nesměl*|nedovolil*|nepovolil*|nedalo.

Příloha č. 2: Příčiny problémů při přechodu na vyšší stupeň vzdělávání v socialistickém Československu

CELKEM	PŮVOD	POLITICKÉ FAKTORY	NEDOSTATEK KONEXÍ	VÍRA
40	9	22	5	4
1948 - 50. léta	nedělnický původ: 1 rodič živnostník: 1 rodič kulak: 2 geografický původ: 1	politická neangažovanost: 2 negativní postoj k režimu: 4	nepatřit k elitě: 1	
12	5	6	1	0
60. léta	nedělnický původ: 1 rodič živnostník: 2 etnický původ: 1	negativní postoj k režimu: 1 emigrace v rodině: 1 politický nátlak: 1		hodiny náboženství: 1
8	4	3	0	1
70. léta		politická neangažovanost: 2 negativní postoj k režimu: 2 vyloučení/vyškrcnutí z KSČ: 4 emigrace v rodině: 1	nemít známosti: 2 nepatřit k elitě: 1	chození do kostela: 1
13	0	9	3	1
80. léta		negativní postoj k režimu: 1 vyloučení/vyškrcnutí z KSČ: 2 politický nátlak: 1	nepatřit k elitě: 1	chození do kostela: 1 hodiny náboženství: 1
7	0	4	1	2

Příloha č. 3: Strategie řešení problémů při přechodu na vyšší stupeň vzdělávání v socialistickém Československu

CELKEM	PŘEDCHÁZENÍ PROBLÉMŮM	V PRŮBĚHU PŘIJÍM. ŘÍZENÍ	PO NEPŘIJETÍ
69	32	3	34
1948 - 50. léta	škola s šancí: 3 politická angažovanost: 1	přímá konfrontace: 1	hlásit se vícekrát: 2 žádost/stížnost: 2 doporučení: 3 škola s šancí: 6
18	4	1	13
60. léta	škola s šancí: 2 zapírat emigranta: 1 politická angažovanost: 1 podlehnout nátlaku: 1		odvolání: 2 hlásit se vícekrát: 1 žádost/stížnost: 1 SŠ/VŠ při zaměstnání: 3 škola s šancí: 2
13	5	0	8
70. léta	škola s šancí: 11 dobrý prospěch: 2 politická angažovanost: 3		rok pracovat pro dělnický status: 1 hlásit se vícekrát: 1 podvod: 1 nultý ročník: 1 SŠ/VŠ při zaměstnání: 1 žádost/stížnost: 3 škola s šancí: 1
25	16	0	9
80. léta	škola s šancí: 1 dobrý prospěch: 1 politická angažovanost: 2 nechodit do kostela a náboženství: 2 podlehnout nátlaku: 1	známosti: 1 úplatek: 1	rok pracovat pro dělnický status: 1 hlásit se vícekrát: 2 nultý ročník: 1
13	7	2	4

